

BAŞKURT TÜRKÇESİNDE HAYVAN ADLARIYLA İLGİLİ AKTARMALAR*

Nigâr KALKAN

Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, nkalkan@gazi.edu.tr

Kalkan, Nigar. "Başkurt Türkçesinde Hayvan Adlarıyla İlgili Aktarmalar". idil, 66 (2020 Şubat): s. 330-364. doi: 10.7816/idil-09-66-13

Öz

Aktarmalar, birçok dil bilimeci tarafından dillerin temel niteliklerinden sayılan ve çok anlamlılığı doğuran etkenlerin başında yer alır. Retorik çalışmalarda eskiden beri güçlü, etkileyici anlatımı sağlayan söz sanatları arasında ele alınan aktarmalar, toplumun kültürel özellikleri ve eğilimleri doğrultusunda biçimlenir. Kelimelerin çok sayıda yan anlam kazanmasını da sağlayan aktarmalar "Deyim Aktarması" ve "Ad Aktarması" başlıkları altında değerlendirilir. Deyim aktarması, ad aktarması dilin mental betimlemeleri naklettiği yollar olarak ifade edilir. Aktarmaların her dilde en yaygın türü, deyim aktarması ya da eğretileme (metaphor)'dir. Ad aktarması, psikolinguistik ve idrakî bir olgu ve söz sanatıyla ilgili bir beceri kabul edilir. Bu çalışmada, Türk dilinin lehçelerinden biri olan, doğaya ve somuta bağlı anlatımın güçlü olduğu Başkurt Türkçesindeki aktarmalardan hayvan adlarıyla ilgili olanlar değerlendirilmektedir. "Bir kavramın ilgili veya bağlantılı başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması" şeklinde tanımlanabilecek olan *ad aktarması*, Başkurt Türkçesinde "*metonimiya*" terimiyle gramerlerde yer almaktadır. Farklı adlandırma, ad değiştirme olarak da değerlendirilen "*metonimiya*" bir şeyi adlandırmanın en kısa yolu sayılmaktadır. Başkurt Türkçesi gramerlerinde, *deyim aktarması* ise çok anlamlılık içinde bir alt başlık olarak "*metafora*" terimiyle ele alınmakta ve *atama metaforalar* "ad verme metaforları", *obrazlı metaforalar* "canlı metaforlar", *individual-sitilistik metaforalar* "bireysel metaforlar" olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Aktarmalardaki yenilik, bir niteleme yoluyla anlamsal uygunluk ve farklılık üretmeye dayanır. Anlamsal yenilik, üretici hayal gücüne bağlanabilir. Aktarmalarda da yeni bir anlamsal belirginliğin doğuşu, kurallara göre üreten bir hayal gücünün ne olabileceğini çok güzel gösterir. Türkiye'de hanımeli olarak bilinen bitkiyi *ayıw balanı* "ayı bitkisi", uzun, çiçeksiz bir bitkiyi *quyan qūlaq* "tavşan kulak" olarak adlandıran; sözü uzatmayı *at qūlūnlatıw* "at doğurtmak" olarak değerlendiren Başkurt Türklerinin üretici hayal gücünü gösteren aktarmalardan sadece hayvan adlarıyla ilgili kurulanlar incelendiğinde toplumun kültürel yapısının ne kadar zengin olduğu ortaya çıkar.

Anahtar Kelimeler: Başkurt Türkçesi, ad aktarması, deyim aktarması, söz varlığı, hayvan adları

Makale Bilgisi

Geliş: 17 Kasım 2019

Düzeltilme: 6 Aralık 2019

Kabul: 5 Ocak 2020

Bu yazı 22-26 Mayıs 2017 tarihleri arasında yapılmış olan 8. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

GİRİŞ

Bir dilin söz varlığında bazı kelimeler, temel söz varlığını oluşturur. İnsan ve insana özgü özellikler bu konudaki ana noktadır. İnsanın hareketini, ne yaptığını anlatmak için kullandığı fiiller; akrabalık adları, sayılar, maddi ve manevi kültüre ait unsurlar temel söz varlıklarıdır. Maddi unsur içinde de bilim diline ait olan, insanın çevresinde yer alan ve yaşamla yakından ilgili olan bitkiler ve hayvanlar söz varlığı içinde yer alır.

Bir dilin söz varlığı, aynı zamanda anlatımı güçlü kılan birçok anlam olayının, söz sanatının yansıtıcısıdır (Aksan, 2006: 13). Dilbilimcilerin pek çoğunun dillerin temel niteliklerinden saydığı ve çok anlamlılığı doğuran etkenlerin başında kabul ettiği aktarmalar, anlatımda etkileyciliği sağlayan söz sanatları arasında kabul edilmektedir (Aksan, 2009: 62). Anlamın güçlü olmasını sağlayan aktarmalar Türkçede varlıkların adlandırılmasında ve kavramlaştırma da önemli bir rol üstlenmektedir.

Kavramlaştırma doğadaki varlık ve olayların insan zihnindeki tasarımları ve görüntüleriyle bağlıdır (Aksan, 2009: 31). Bir başka deyişle, özellikle doğadaki varlıkların adları veya onların taşıdığı özellikler, farklı şekillerde kullanılmakta; yeni kavramları karşılamaktadır. Mesela; *kuşburnu* bir bitki adı olarak karşımıza çıkarken *kuşgözü* bir alet adı olmuştur. Her dilde görülen bir anlam olayı olan aktarmalar, Türkçede de yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Kelimelerin çok sayıda yan anlam kazanmasını da sağlayan aktarmalar "Deyim Aktarması", "Ad Aktarması" "Sinekdoka" başlıkları altında değerlendirilir. Deyim aktarması, ad aktarması dilin mental betimlemeleri naklettiği yollardır. Deyim aktarması; benzerlikleri görmeye, ad aktarması bağlantıları işletmeye, sinekdoka ise kategoriler arası ilişkileri anlamaya dayanır. Deyim aktarması ve ad aktarması günlük yaşamda sık kullanılır (Yaylagül, 2006: 78).

Aktarmaların her dilde en yaygın türü, değişik şekilleriyle deyim aktarması ya da eğretileme (metaphora)'dir. Vardar, *eğretileme* terimini "Düz değişmeceye karşıt olarak, dizisel bağlantılar düzleminde, ortak anlam birimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı öğelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcüklerin (örneğin gibi) kaldırılarak kullanılması sonucu olan değişmece" olarak tanımlar. Yaşamın ilkbaharı sözünde "gençlik" çağını belirten ilkbahar da bir *eğretileme* örneği olarak verilmektedir (Vardar, 2002: 89-90).

Deyim aktarmalarını, Kainz'in "Dil, metaforik bir temele dayanır. Her dil az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğüdür." görüşüyle açıklayan Aksan, görünüşü nedeniyle Türkçede *aslanağzı* diye adlandırılan çiçeğin birçok dilde aynı biçimde (İng. lions mouth, Alm. löwenmaul gibi) adlandırıldığını da ifade eder. Dillerde yaygın olan deyim aktarmalarını (metafor);

- İnsandan doğaya aktarma
- Doğadan insana aktarma
- Doğadaki nesnelere arası aktarma
- Somutlaştırma

d) Duyular arasında aktarma olmak üzere beş grupta beş başlık altında inceler (2009: 62-68).

Başkurt dilci Äxtämov, metaforu çok anlamlılık içinde bir alt başlık olarak ele alır; çeşitli unsurların görünüş ve şekillerinin hareket özelliklerindeki benzerliğine dayanması olarak açıklar. Bir unsur veya görünüş birbirine benzer ise, onlar aynı sözle adlandırılır; en temel metafor, iki veya daha fazla unsurdaki şekil benzerliğine dayanır. *alma* "elma" ve *inä* "iğne" kelimesinin farklı kelimelerle kullanımını örnekleyerek *almağas almahı* "elma ağacı elması" ve *tigîw inähî* "dikiş iğnesi"ni gerçek anlam, *küz almahı* "göz çevresi" ile *qarağay inähî* "çam iğnesi"ni ise bir metafor olarak değerlendirir (2002: 21-25).

Äxtämov, metaforların çoğunlukla, şekil benzerliğinden ziyade iki unsurun bir eşyada yerleşme benzerliğine dayandığını belirtir. Farklı unsurların ön (arka, alt, üst) bölümleri genelde tek bir sözle adlandırıldığı ifadesini *küldäk itägi* "gömlek eteği", *taw itägi* "dağ eteği"; *hıyır qıyrıǵı* "inek kuyruğu", *samolyot qıyrıǵı* "uçak kuyruğu" gibi kullanımlarla örneklendirir. Fonksiyon benzerliğine dayalı olan metaforlara da örnek olarak *qış qanatı* "kuş kanadı", *samolyot qanatı* "uçak kanadı" vb. ifadelerini verir.

Aksan'ın yapmış olduğu sınıflandırmadaki doğadan insana ve insandan doğaya yapılan aktarmaları Äxtämov da aynı şekilde değerlendirir. İnsana has olan sıfatların tabiata veya tabiattaki özelliklerin insana aktarılmasıyla yapılan metaforların çeşitli olduğunu belirtir ve *asıwlı kışi* "öfkeli insan", *asıwlı yıl* "öfkeli rüzgâr"; *bala uyanıw* "çocuğun uyanması", *täbiǵät uyanıw* "tabiatın uyanması"; *hıwıq üy* "soğuk ev", *hıwıq qaraş* "soğuk bakış" ifadeleriyle de örneklendirir.

Äxtämov, metaforların tespitinde benzerliğin sebebinin bulunma zorluğundan bahsederek *qara kostyum* "siyah giysi", *qara uy* "kara düşünce" örneklerini vermektedir. Ayrıca, temel anlamın dışında farklı benzerlikler esasına dayalı yan anlamlarla da metaforlar oluşabilir. Mesela, *altın biläzik*, *altın aqsa* ifadelerinde "altın" temel anlamda kullanılmış, *altın nur* ifadesinde renk benzerliğine dayalı bir benzerlik; *altın waqıt*, *altın hüž* de ise altının değerli olmasına dayalı bir metafor oluşmaktadır.

Metaforları *atama metaforalar* "ad verme metaforları", *obrazlı metaforalar* "canlı metaforlar", *individual-sitilistik metaforalar* "bireysel metaforlar" olmak üzere üç grupta inceler.

Atama metaforalar "ad verme metaforları" kelimelerin temel ve canlı olan anlamını kaybetmiş şekilleridir. "kuru", "ölü", "unutulmuş" olarak da adlandırılan bu metaforlar; unsurların, şekillerin yan değil temel anlamları olarak kabul edilmektedir. *yılǵa qultıǵı* "nehir yatağı", *üştäl ayaǵı* "masanın ayağı", *hüž tamırı* "söz damarı" gibi. Böyle metaforlar, açıklamalı sözlüklerde genelde kelimenin farklı bir anlamı olarak gösterilmektedir.

Obrazlı düyüm til "canlı dil" veya *poetik* "şairane" metaforlar ise kelimelerin, ifadelerin asıl, belirli adları olmadığı için yan (mecazi) anlamları olarak nitelendirilmektedir. Mesela, *dingiz* (genişliği anlatmak için *iǵın dingizi* "ekin denizi"), *yaz* (gençlik anlamında *gümür yazı*), *aq küñilli* "iyi niyetli", *yibäk säš* "ipek saç", *kümüş tawıš* "gümüş ses", *sağ hüyüw* "saf sevgi" vb. Bu metaforlar da açıklamalı sözlüklerde yer almaktadır.

Individual-stilistik metaforalar "bireysel metaforlar" veya *avtor metaforaları* "yazar metaforları" genel dile yerleşmemiş, yazar veya şairlerin kendilerine has kullandıkları metaforlardır. Bunların tesiri poetik metaforalar "şairane metaforlar"dan daha güçlüdür ve sözlüklerde yer almazlar.

Metaforlar, idrak dil biliminde bir konuşma figürü olduğu gibi, zihnî bir süreç olarak da değerlendirilir (Erdem, 2003: 20). Metaforların pek çok kişi için poetik bir muhayyile ve retorik görüş hilesi kabul edilmesi eleştirilerek gündelik kavram sisteminin de metaforik olduğu ifade edilir. Metafor kavramının özü ise bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve kabul etmektir (Lakoff vd, 2015: 29-30). Yeni bir anlamsal belirginliğin doğuşunu, kurallara göre üreten bir hayal gücünün ne olabileceğini de metaforlar gösterir (Ricoeur, 2007: 15-16).

Guiraud, "mantıksal adlandırma"nın bir türü olarak kabul ettiği anlam değişiminin "bir şeye, çağrışım yoluyla bağıntı kurulan bir başka şeyin adı" verilerek gerçekleştiğini; eğretilen, çağrışımsal bağıntının nesne benzerliklerine dayandığını belirtmiştir. Guiraud'ya göre metafor, halk adlandırmasının "değişmez biçimlerinden birini" oluşturmakta; bitkiler, hayvanlar ve araçlar arasında ad alışverişi olarak kabul edilmektedir. Araştırmacı, bu görüşünü "köpekbalığı, denizgergedanı, denizkedisi, denizkızı, denizördeği; köpekayası, aslanağzı, aslanpençesi, tavşanpaçası; keçiturnağı" kelimeleriyle örneklendirir. Guiraud, insan vücudunun "mantıksal eğretilenlerden pek çoğunun kaynağı" olduğu görüşündedir. Bu kapsamda önceleri az görülen ya da az kullanılan nesnelere adlandırımı, o varlık ya da nesneyle benzerliği

olan ve "daha iyi bilinen bir varlık ya da nesneye" bağlanarak yapılmaktadır. Örneğin keçitırnağı, "keçinin tırnağına benzeyen bir araç" olup bu adla belirginleşmiştir. Bu adlandırma biçimi, soyut kavramlar için de söz konusudur (Guiraud, 1999: 68-69; Ergene, 2014: 322).

Söz varlığı içinde yer alan bazı kelimeler aynı zamanda o dili kullanan toplumun kültürünün de belirleyicisidir. Türkçede hayvan adlarının, akraba adlarının söz varlığı içinde daha fazla sayıda yer alması Türk kültüründen kaynaklanmaktadır. Deyimlerde, bilmecelerde, atasözlerinde geçen hayvan adları ve masal türünün içinde başlı başına yer alan hayvan masalları da hayvanların hayatın içindeki özellikleri anlatmak için kullanılmaktadır.

Türkçede hayvan adlarını konu edinen pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar Deniz Abik'in Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları başlıklı yazısında (Abik, 2009: 2) verilmiştir. Türkçenin en eski dönemlerinde de aktarmalardan yararlanan ve güçlü bir anlatım sağlayan ilginç sözler vardır. Aksan Dîvânu Lügâti't-Türk'te geçen *bürge* "pire" kelimesi ile kurulan *bürge kişi* "bir yerde durmayan, zevzek ve taşkın" anlamındaki kullanımla örneklendirmektedir. Ayrıca *bürge* adından türemiş olan *bürgelen-* fiilinin "öfkeden pire gibi sıçramak" anlamına geldiğini belirtmektedir (2013: 53). Dîvânu Lügâti't-Türk'te hayvan adlarıyla oluşmuş başka aktarma örnekleri de yer almaktadır. *tilkü* "tilki" (DLT, 186) adının kinaye olarak kız çocuk için kullanıldığı ve kadın doğum yaptığı zaman ebeye "tilkü mü togdı azu böri mü" diye sorularak *tilkü* ile kız çocuğun, *börü* ile erkek çocuğun kastedildiği ifade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un açıklaması da bizim bu çalışmamızın konusu olan hayvan adlarıyla yapılan aktarmalara örnektir.

İNCELEME

Başkurt Türkçesi söz varlığında hayvan ve hayvan bilgisine dayalı olarak toplam 1087 kelimedenden 465'i yabani hayvan, 56'sı kümes hayvanları, 252'si evcil hayvanlar, 165'i balıklar, 149'u da böcekler ve diğer hayvanlara aittir. Verilmiş olan bu sayılarda alıntı kelimelerin sayısı oldukça azdır. Mesela yabani hayvan bilgisine ait 465 kelimedenden 91 kelime alıntı olarak tespit edilmiştir (Özşahin, 2011: 131-186). Biz bu çalışmada sadece hayvan adları ile yapılan aktarmaları tespit etmeye çalıştık. Hayvan bilgisine ait olan *in*, *ağıl*, *kanat*, *kuyruk* gibi kelimeler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Başkurt Türkçesindeki hayvan adlarıyla oluşan söz varlığı belirlenirken Başkurt Türkçesi sözlüklerinden *Başqırtsa-Russa Hüzlik*, *Başqurt Tîlîñ Hüzliġi (I-II)*, *Başqurt Tîlîñ Akademik Hüzliġi (I-VI)* ve *Başqurt Tîlîñ Frazelogik Hüzliġi* taranmıştır. Tespit edilen kelimelerin, ifadelerin, deyimlerin sözlüklerdeki anlamları verilerek deyim aktarmaları örneklendirilmiştir.

Başkurt Türkçesinin söz varlığı içinde önemli bir yer tutan hayvan adlarından 91 ada ait aktarma belirlenmiştir. Bir kültürdeki temel değerler, o kültürdeki en temel kavramların metaforik yapısıyla tutarlılık içindedir (Lakoff vd, 2015: 50). Başkurt Türkçesinin mitolojisinde, günlük yaşamında ve söz varlığında önemli olan hayvan adları ile yapılan aktarmalar geniş yer tutmaktadır. Aktarma örnekleri karşılıdığı kavramlar bakımından farklılık göstermektedir. Bitki, alet, hastalık vb. için daha yaygın bir kullanım olduğu görülmektedir. Ancak süsleme, motif adı, kimyasal terim, kutlama veya bayram adı, çocuk oyunu, doğa olayı, yağış türü, çıban, renk, eşya gibi kavramları karşılayan örnekler de vardır. Belirlenmiş olan bu aktarmalarda en büyük yeri, bitki türlerine ad olanlar oluşturmaktadır.

Çalışmada yer alan aktarmalara bakıldığında imla ve sözcük anlambilim özellikleri önem kazanmaktadır. Çünkü her iki konu da anlamı etkilemektedir. Aktarmalar eş adlılığa göre de incelenmiştir. *Eş adlılık (homonymy)* sözcük anlam bilimi içinde, gösterileni ayrı, göstereni özdeş (Vardar, 2002: 93) olan sözcüklerin özelliği olarak tanımlanmaktadır. Eş adlılığın anlam bulanıklığına sebep olacağını belirten araştırmacılara karşı çıkan Aksan bütünüyle ayrı kavramları dile getiren bu tür kelimelerin bağlam içerisinde hangi anlamla kullanıldığının belli

olacağını belirtmektedir (2009, 74). Ancak tespit ettiğimiz hayvan adlarıyla yapılan aktarmalarda bağlamdan hangi anlamda kullanılacağı anlaşılabilir. Bu sebeple de bu tür aktarmalar metinde ve anlatımda bir anlam bulanıklığı oluşturabilir. Mesela, *bürî awız* ifadesinin bağlamda "büyük ağız" mı "kötü haber veren kişi" mi olduğunu ayırt etmek zor olabilir. Tespit ettiğimiz eş anlamlık örneklerinden bazıları şunlardır:

baqa yibägi "Su mercimeği." (BAH II, 94); *baqa yibägi* "Yosun." (BAH II, 94).

bürî awız "Büyük ağızlı kişi." (BAH II, 431); *bürî awız* "Her şeye ağlayan çocuk." (BTH I, 183); *bürî awız* "Kötü haber veren kişi." (BFH, 89).

kürkäbaş "Dövüşken bir kuş."; *kürkäbaş* "Damkoruğu bitkisi."; *kürkäbaş* "Göz otu, kırlarda yetişen küçük çiçekli bir bitki." (BAH IV, 850).

qaž ayağı "Şalda kullanılan bir desen."; *qaž ayağı* "Bir uruğun damgası." (BAH V, 87).

qarğamürün "Kandil." (BAH V, 285); *qarğamürün* "Tek taraflı kazma." (BAH V, 285).

Hayvan adlarıyla yapılan aktarmalarda imla özellikleri de anlamı değiştirmektedir. Türkiye Türkçesinde birleşik kelimelerin bitişik ya da ayrı yazılmasında belirleyici olan şey, birleşik kelimeyi oluşturan unsurlardan her ikisinin veya ikincisinin birleşme sırasında anlam değişmesine uğrayıp uğramadığıdır. Başkurt Türkçesinde farklı adları karşılayarak anlam değişimine uğramış olan örneklerde kelimenin birleşik ya da ayrı yazımına karar vermek zorlaşmaktadır. Kelimelerin anlamları bilinerek ancak doğru bir imlayla yazılabilir. Bu özellik, *ayıw taban* "Tavşan ayağı bitkisi. (Lat. Davallia)." (BAH I, 193) iken *ayıwtaban* "Kurtboğan bitkisi (Lat. Acanitum)." (BAH I, 192); *tutyğüş* "Güzel kız." (BTH II, 417); *tuty qüş* "Çok akıllı olmayan kadın ve kızlar için kullanılır." (BFH, 287) örneklerinde görülmektedir.

Başkurt Türkçesi söz varlığı içinde başka dillerden alıntılanan hayvan adları da yer almaktadır. *Gippopotan* "su aygırı", *gorilla* "goril", *zubr* "Avrupa bizonu", *fil*, *filamingo* gibi alıntı olan hayvan adlarıyla ilgili aktarma tespit edilememiştir. Ancak *maymil*, *sayan*, *susqa*, *yulbarış*, *tutyğüş* da alıntı kelimelerdendir ve bu hayvanlara ait aktarmalar Başkurt Türkçesi içinde yer almaktadır. Bu hayvanların diğerlerine göre daha bilinir olması ses değişiklikleri ile Başkurt Türkçesinin ses özelliklerine yakınlaşması da aktarmaların oluşmasına yardım etmiştir. Alıntı kelimelerden oluşan hayvan adlarıyla yapılan aktarmaların dışında Başkurt Türkçesinden tespit ettiğimiz örneklerden bazıları Rusçadan alıntılanarak kullanılmaya başlamıştır. Rusçadan alıntılanmış belirtilen örnekler de şunlardır:

käzänî käbištä qarawıllarğa quyw "çalın ya da işi bozan birine inanarak bir şeyler saklamayı emretme" olarak anlamlandırılan deyim aktarması Rusçadaki "пустить козла стеречь капусту" (Uraksin, 2006: 195); *qızıl ütös yibüriw* "yangın çıkarmak" da Rusçadaki "пустить красного петуха" (Uraksin, 2006: 230) ifadelerinden gelmektedir. *aqqüş yırı* "bir kişinin son eseri" kullanımı ise Rusçadaki "лебединая песнь" (Uraksin, 2006: 21) ifadesinin birebir tercümesi olarak açıklanmaktadır.

1. Söz Varlığında Belirlenen Deyim Aktarmaları

Bazı bitkilerin tam olarak karşılığı Türkiye Türkçesinde tespit edilememiştir. Bazılarının ise Latince karşılıkları da sözlüklerde yer almış ve onlar da çalışmamızda belirtilmiştir. Başkurt Türkçesi söz varlığında farklı kelimelerle adlandırılan bitkiler de vardır. Mesela, *melek otu* olarak Türkiye Türkçesine aktarılmış olan bitki "*ayıw, būlan, bürî, it ve käzä*" olmak üzere altı farklı hayvan adında aktarma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda Başkurt Türkçesindeki hayvan adları taranarak tespit edilen deyim aktarmaları karşılıkları anlamlara göre "Doğadaki Nesnelere Arası Aktarma" olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma da "Bitki Adı Olan Aktarmalar", "Başka Bir Hayvana Ad Olan Aktarmalar", "Doğa Olayı Olan Aktarmalar" olarak alt başlıklara ayrılmıştır.

"Doğadaki Nesnelere Arası Aktarma" sınıflandırmasının dışında aktarmalar; "Farklı Kavramlara Ad Olan Aktarmalar" başlığı altında "Nesne Adı Olan Aktarmalar", "Hastalık Adı Olan Aktarmalar", "Kutlama ve Bayram Adı Olan Aktarmalar"; "Çeşitli Konulara Ait Aktarmalar" olarak sınıflandırılmıştır. Tespit edilen örnekler, hayvan adlarının alfabetik sıralamasıyla verilmektedir.

1.1. Doğadaki Nesnelere Arası Aktarma

1.1.1. Bitki Adı Olan Aktarmalar

arışlan: Aslan.

arışlan awıztı "Aslanağzı, sarı, kırmızı, beyaz çiçek açan dekoratif bir çiçek." (BAH I, 337); *arışlan qıyrüğü* "Aslan kuyruğu otu." (BAH I, 337); *arışlan turnağı* "Kurt ayağı bitkisi (Lat. *Lycopus exaltatus*)." (BAH I, 337).

at: At.

at bürsağı "Bakla." (BAH I, 364); *atqulaq* "Kuzukulağı bitkisi." (BAH I, 366); *at tüyağı* "Bir bitki türü." (BAH I, 370).

ayıw: Ayı.

ayıw balanı "Hanımeli bitkisi (Lat. *Lonicera*)." (BAH I, 191); *ayıw kamırı* "Akdiken." (BAH I, 192); *ayıw küpşähı* "Melek otu bitkisi." (BAH I, 192); *ayıw qulağı* "Sığırkuyruğu bitkisi." (BAH I, 192); *ayıw qızgalağı* "Kuzukulağı bitkisi." (BAH I, 192); *ayıw qurayı* "Melek otu." (BAH I, 192); *ayıw taban* "Tavşan ayağı bitkisi (Lat. *Davallia*)." (BAH I, 193); *ayıwtaban* "Kurtboğan bitkisi (Lat. *Acanitum*)." (BAH I, 192); *ayıw yıwahu* "Pırasa." (BAH I, 192); *ayıw yilägi* "Ahududu." (BAH I, 192); *ayıw yimşi* "Mührüsüleyman bitkisi, bu bitki diş ağrılarında tedavi amaçlı kullanılır, yenilmez." (BAH I, 192).

baqa: Kurbağa.

baqatal "Söğüt." (BAH II, 95); *baqa täñkähı* "Nilüfer çiçeği." (BAH II, 95); *baqa ülänı* "Gümüş otu" (BAH II, 96); *baqa yaprağı* "Nilüfer çiçeği." (BAH II, 96); *baqa yibägi* "Su mercimeği." (BAH II, 94); *baqa yibägi* "Yosun." (BAH II, 94).

bisäy: Kedi.

bisäy ayağı "Ebegümecei"; *bisäy bürämäsı* "Kediayağı bitkisi." (BAH II, 240); *bisäy bürsağı* "Ebegümecei." (BAH II, 239); *bisäy bütnüğü* "Kedi nanesi bitkisi."; *bisäy güyrüq* "Buğday otu."; *bisäy hüzäbi* "Ebegümecei." (BAH II, 241); *bisäy ikmägi* "Ebegümecei."; *bisäy küzi* "Unutmabeni çiçeği."; *bisäy kümäsı* "Kediayağı bitkisi."; *bisäy kabästähı* "Bir bitki türü."; *bisäy qıyrüğü* "Buğday otu."; *bisäy tarmahu* "Yer sarmaşığı."; *bisäy tarlı* "Hoşkuran bitkisi (Lat. *Amaranthus*)." (BAH II, 240); *bisäy turnağı* "Hatmi bitkisi." (BAH II, 241).

bıyä: Kısırak.

bıyähüt "Sarı sütleğen."; *bıyä hütlügänı* "Sarı sütleğen."; *bıyä hüttü* "Çin yıldızı anasonu (Lat. *İllicium*)." (BAH II, 207).

bülan: Geyik.

bülan küpşähı "Melek otu." (BAH II, 310); *bülan mügi* "Bir tür yosun." (BAH II, 311).

bürı: Kurt.

bürı käkügi "Sütleğen bitkisi." (BAH II, 435); *bürı qızgalağı* "Kuzukulağı bitkisi." (BAH II, 435); *bürı ayağı* "Kibrit otu." (BAH II, 432); *bürı sıyähı* "Sarımtırak çiçekleri

bulunan siyah veya sarı meyveli bir tür tıbbi bitki." (BTH II, 186); *bürî turnağı* "Kurt pençesi bitkisi." (BAH II, 436); *bürî tubıǵı* "Melek otu bitkisi." (BAH II, 436); *bürî yiläǵı* "Yenilmeyen, kırmızı meyveli, ufak yapraklı bir bitki (mezeryon)." (BAH II, 433); *bürî yımışi* "Dağ muşmulası." (BAH II, 433); *bürî yükäni* "Yenilmeyen, kırmızı meyveli, ufak yapraklı bir bitki." (BAH II, 433).

büzänä: Bildircin.

büzänä quzaǵı "Tere."; *büzänä tarıtu* "Güneş gülü." (BAH II, 420).

düyä: Deve.

düyä ayaǵı "Aslanpençesi bitkisi."; *düyä bısäni* "Kız gözü bitkisi, küçük yapraklı bir bitki türü." (BAH III, 432); *düyä hıñırı* "Geven, hayvan yemi olarak kullanılmak için yetiştirilen bitki."; *düyä qılǵanı* "Sorguç otu."; *düyä sänskäǵı* "Devedikeni."; *düyä tubılǵıtu* "Devedikeni."; *düyä ülänı* "Kız gözü bitkisi, küçük yapraklı bir bitki türü." (BAH III, 433).

duñǵız: Domuz.

duñǵız ayrawıǵı "Buğdaygillerden bir bitki."; *duñǵız büsmäǵı* "Bir tür mantar (Lat. Paxillus)." (BAH III, 450).

harıq: Koyun.

harıq tubırsıǵı "Taştaki yosunların üstünde yetişen kırmızı çiçekli bir bitki." (BTH II, 577).

hıyr: İnek.

hıyrǵıyırúq "Bir bitki türü."; *hıyr tılı* "İp boyamada sarı boya elde edilen sarı çiçekli bir bitki." (BTH II, 622).

ıt: Köpek.

ıtbarı "Dağda yetişen, kırmızı meyveli bir bitki."; *ıt ısäǵı* "Sarmaşık."; *ıt küpsähı* "Melek otu."; (BTH II, 727); *ıt qaraǵatı* "Bahçelerde yetişen beyaz çiçekli, siyah küçük meyveleri olan bitki." (BTH I, 637); *ıtqılaq* "Yassı yapraklı, uzun ömürlü bir bitki türü."; *ıtmürün* "Yaban gülü." (BTH II, 727); *ıt muyılı* "Akdiken, gövem eriği." (BTH I, 836); *ıt qaqlıtu* "Evlerin arasında yetişen sert üstü tüylü gibi olan sapları bulunan, sarı çiçekli bir bitki." (BTH I, 617); *ıt sıyähı* "Sarımtırak çiçekleri bulunan siyah veya sarı meyveli bir tür tıbbi bitki." (BTH II, 186); *ıt yiläǵı* "Siyah veya sarı meyveli, uzun ömürlü, şifalı bir bitki." (BTH II, 727).

käkük: Guguk kuşu.

käkükbaş "Ciğer otu bitkisi." (BAH IV, 891); *käkük başmaǵı* "Venüsçarıǵı bitkisi." (BAH IV, 891); *käkük äşälsähı* "Başak salebi bitkisi (Lat. Gyninadenia conopsea)." (BAH IV, 893); *käkük habını* "Yalancı karanfil." (BAH IV, 893); *käkük qatahu* "Yosun türü." (BAH IV, 892); *käkük üzün müǵüzü* "Başak salebi bitkisi." (BAH IV, 892); *käkük särmähı* "Venüsçarıǵı." (BAH IV, 892); *käkük säskähı* "İbrik çiçeği." (BAH IV, 892); *käkük sıtǵı* "Venüsçarıǵı." (BAH IV, 892); *käkük tubılǵıtu* "Zehirli bir bitki türü." (BAH IV, 893); *käkük yımışi* "Ciğerotu bitkisi." (BAH IV, 891).

käzä: Keçi.

käzä haqalı "Çuhaçiçeği." (BAH IV, 886); *käzä küymähı* "Melek otu."; *käzä käbästähi* "Boz delitere bitkisi (Lat. Berteroa)." (BAH IV, 884); *käzä müǵüzü* "Keçiboynuzu."; *käzä talı* "Keçi söğüdü."; *käzä ülänı* "Keçi sedefi bitkisi." (BAH IV, 885); *käzä yıwahu* "Soğan türü." (BAH IV, 884).

kübäläk: Kelebek.

kübäläk säskü "Kelebek çiçeği." (BAH IV, 758).

kügärsîn: Güvercin.

kügärsîn bürigî "Canavar otugillerden bir bitki."; *kügärsîn küzi* "Unutmabeni bitkisi; mitolojide insanın kanından meydana gelmiş olan bir bitki."; *kügärsîn utu* "Yabanmersini." (BAH IV, 763).

kürkä: Hindi.

kürkäbaş "Damkоруğu bitkisi."; *kürkäbaş* "Göz otu, kırlarda yetişen küçük çiçekli bir bitki." (BAH IV, 850).

qarğa: Karga.

qarğa butqahu "Çiçekli bir bitki türü (Lat. Geum)." (BAH V, 284); *qarğaküz* "Mührüsüleyman bitkisi." (BAH V, 284); *qarğa küzi* "Köpek üzümü." (BAH V, 284); *qarğa quzağı* "Küçük ve uzun yaprakları olan bir bitki." (BAH V, 284); *qarğa mürünü* "Çayır turnagagası bitkisi." (BAH V, 285); *qarğa yiwahu* "Beyaz çiçekli bir tür bitki (Lat. Allium decipiens)." (BAH V, 284).

qarluğas: Kırlangıç.

qarluğas yiwahu "Karahindiba."; *qarluğas ülänî* "Basur otu (Lat. Ranunculus ficaria)." (BAH V, 290).

qaz: Kaz.

qazayaq "Eğrelti otu." (BAH V, 87); *qazayaq bısän* "Eğrelti otu."; *qaz bürsağı* "Tıbbi hatmi çiçeği."; *qaz quzğalağı* "Kuzukulağı bitkisi." (BAH V, 89); *qaz tışi* "Ot yığını."; *qaz täpıyî* "Gümüş otu."; *qaz ülänî* "Gümüş otu." (BAH V, 91); *qaz yiwahu* "Zambakgillerden bir bitki türü (Lat. Gagea)." (BAH V, 89).

qulan: Kula.

qulan qıyrıq/ qulan qıyrığü "Kandıra otu." (BAH V, 432)

qülün: Bir yaşına kadar olan tay.

qülünqıyrıq "Kandıra otu." (BAH V, 440).

qürt: Kurt (börü).

qürt säskähî "Karahindiba." (BAH V, 496).

quş: Kuş.

quş ikmäğî "Sahil ayrığı bitkisi (Lat. Aeluropus)."; *quş kümäsi* "Sahil ayrığı bitkisi." (BAH V, 519); *quş üllüşü* "Ekin biçildikten sonra kenarlarda kalan ekinler." (BAH V, 520).

quyan: Tavşan.

quyanğulaq "Çır şalgamı bitkisi (Lat. Bunias orientalis)."; *quyan käbistähî* "Acı dam korusu." (BAH V, 645); *quyan küpşähî* "Hezaren; halk hekimliğinde kullanılan bir bitki."; *quyan küzi* "Andız otu." (BAH V, 644); *quyan kärişkahî* "Fiğ, kırmızı veya beyaz çiçekli yumuşak yapraklı bir ot (Lat. Vicia)."; *quyan qulağı* "Tavşankulağı bitkisi."; *quyanqulaq* "Tavşancıl otu bitkisi."; *quyan mışarı* "Küçük çayır sedefi." (BAH V, 645); *quyantaban* "Tavşan ayağı bitkisi." (BAH V, 646).

quızı: Kuzu.

quızı yawrın başaq "Dört uçlu başak."; *quızı yawrın haзақ* "Dört uçlu başak." (BAH V, 539).

üzan: Çalı horozu.

üzanqaş "Sabun otu." (BAH VI, 639).

sısqañ: Fare.

sısqañ bürüsü "Baklagillerden bir bitki."; *sısqañqıyrıq* "Uzun küçük yapraklı, küçük kırmızımsı çiçekleri olan kır bitkisi." (BTH II, 269).

türna: Turna

türna yilägi "Ahududu." (BTH II, 372).

tülkü: Tilki.

tülküğüyrüq "Bir tür çayır bitkisi." (BTH II, 384).

tuqran: Ağaçkakan.

tuqranbaş "Baklagiller ailesinden yuvarlak yapraklı bir bitki." (BTH II, 406).

tumırtqa: Ağaçkakan.

tumırtqa balanı "Mavi çiçekleri olan bir bitki, bir tür kartopu bitkisi."; *tumırtqabaş* "Baklagiller ailesinden yuvarlak yapraklı bir bitki." (BTH II, 410).

ügız: Öküz.

ügız küzi "Papaz külahı bitkisine benzeyen iri yapraklı bir ilaç bitkisi." (BTH II, 486).

yılan: Yılan.

yılan başlı ülän "Uzun ömürlü bir bitki türü." (BAH IV, 203); *yılan küşsähi* "Engerek otu."; *yılan quzağı* "Nilüfer çiçeği." (BAH IV, 205); *yılantamır* "Yılan kökü bitkisi."; *yılan tarıhu* "Bataklık otu."; *yılantıl* "Öbek oluşturarak yetişen bir tür ot (Lat. Deschampsia cespitosa)."; *yılan ülänı* "Burçak."; *yılanhabaq* "Buğdaygillerden uzun ömürlü bir bitki türü (Lat. Cleistogenes)."; (BAH IV, 206); *yılanıyibik* "Düğün çiçeği." (BAH IV, 205).

yılqı: At.

yılqı bürsağı "Yabani yonca." (BAH IV, 211).

yümran: Tarla sincabı.

yümran ülänı "Fundagillerden bir bitki." (BAH IV, 92).

1.1.2. Başka Bir Hayvana Ad Olan Aktarmalar

at: At.

atbaş "Deniz atı." (BAH I, 364).

atan: Safkan deve.

atan ügız "Damızlık boğa." (BAH I, 362).

aygır: Aygır.

ayğır ügüz "Damızlık boğa." (BAH I, 174).

ayıw: Ayı.

ayıw kırmışqahı "Çok iri olan siyah karınca." (BAH I, 192); **ayıw kübäläk** "Tüylü bir kelebek türü." (BAH I, 192); **ayıwğürt** "Danaburnu, patates bahçelerinde sık rastlanan, toprağın içinde yaşayan, zararlı bir böcek türü (Lat.Gryllotalpa)." (BAH I, 192); **ayıw siñirtkähı** "Bir tür çekirge." (BAH I, 192).

bayğüş: Baykuş.

bayğüş ükkü "Kukumav kuşu."; **bayğüş yabalaq** "Kukumav kuşu." (BAH II, 83).

bısäy: Kedi.

bısäybaş "Baykuş." (BAH II, 239); **bısäyğüz** "Puhu kuşu." (BAH II, 239); **bısäy yabalaq** "Puhu kuşu." (BAH II, 239) (BAH II, 240).

bürı: Kurt.

bürıbaşar "Kurt köpeği." (BAH II, 433).

büzänä: Bildircin.

büzänä qarşıqahı "Atmaca." (BAH II, 420).

düyä: Deve.

düyä büjak "Deve sineği." (BAH III, 432)

ıt: Köpek.

diñgız ıtı "Fok balığı."; **ıt alabuğa** "Yılan balığı."; **ıt balığı** "Kurbağa yavrusu." (BTH II, 727).

käkük: Guguk kuşu.

käkük tükürügü "Tırtıl." (BAH IV, 893).

küpäş: Kaplumbağa.

küpäş tarağan "Bir tür hamamböceği." (BTH I, 544).

kürkä: Hindi.

kürkäbaş "Dövüşken kuş." (BAH IV, 850).

qaban: Yaban domuzu.

qaban siñirtkähı "Yeşil çekirge."; **qaban susqahı** "Yaban domuzu." (BAH V, 60).

qırmışqa: Karınca.

qırmışqa ayıwı "Karınca yiyen bir ayı türü." (BAH V, 772).

qulan: Kula.

qulan tükä "Koç." (BAH V, 433).

qunan: İki yaşından üç yaşa kadar olan aygır.

qunan ügüz "İki yaşından büyük öküz." (BTH I 676).

qürt: Arı.

bal qürtü bürihī "Yaban arısı." (BAH II, 116).

qürt: Kurt (börü).

qürt ayıwı "Boz ayı." (BAH V, 491).

quyan: Tavşan.

quyan yabalağı "Baykuş." (BAH V, 646).

ükü: Baykuş.

ükübaş kübäläk "Çam güvesi."; *ükü yabalağı* "Baykuş." (BAH VI, 834).

üyräk: Ördek.

üyräkürün "Ördeğe benzeyen yassı ve geniş gagalı, yumurtlayan, süt içen bir hayvan."

üyräktümşüq "Ördeğe benzeyen yassı ve geniş gagalı, yumurtlayan, süt içen bir hayvan." (BAH VI, 826).

sısqan: Fare.

huqır sısqan "Köstebek."; *läpäk sısqan* "Köstebek."; (BTH II, 269).

täkä: Teke.

huqır täkä "Köpek cinsi."; *kük täkähī* "Çulluk." (BTH II, 441).

tıyın: Sincap.

särkäş tıyın "Arkasında beş siyah çizgi bulunan bir tür ufak kemirgen." (BTH II, 335).

ügiz: Öküz.

ügiz kügäwini "At sineği." (BTH II, 486).

yılan: Yılan.

yılanbalıq "Yılan balığı." (BAH IV, 202); *yılan kışärtki* "Kertenkele."; *yılan ılasını* "Bir kartal cinsi." (BAH IV, 206).

1.1.3. Doğa Olayı Olan Aktarmalar

ayıw: Ayı.

ayıw buranı "Ayı fırtınası, ocak ayında oluşan güçlü fırtına." (BAH I, 191).

barqıldaq: Karatavuk.

barqıldaq hıwığı "Ördeklerin geldiği zamana denk gelen bahar soğuğu." (BAH II, 131).

kübäläk: Kelebek.

kübäläk qar "İri, yumuşak kar." (BAH IV, 757).

qarğa: Karga.

qarğa buranı "Kargalar gelmeden önce oluşan fırtına." (BAH V, 283).

qaż: Kaz.

qażbawır "Bulut için kullanılır." (BAH V, 88).

qūralay: Karaca.

qūralay hıwıǵı "Mayıs ayının ilk yarısında havanın soğuması." (BAH V, 461).

yabalaq: Puhu kuşu.

yabalaq qar "İri iri yağan, yumuşak kar için kullanılır." (BTH II, 772).

1.2. Doğadan İnsana Yapılan Aktarmalar

Her dilde yaygın olarak görülen bir deyim aktarması türü, doğadaki nesnelere adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluşur (Aksan, 2009: 65). Söz konusu edilen şahıs, varlık veya nesnelere iyi taraflarının dile getirildiği deyim aktarmaları "metaforlarda olumlu bakış açısı", kötü tarafların ifade edildiği metaforlar da "metaforlarda olumsuz bakış açısı" (Erdem: 82-83) olarak değerlendirilmektedir. Başkurt Türkçesinde hayvan adlarından oluşan söz varlığı içerisinde de insana yapılan aktarmalar vardır. Genellikle olumsuz bakış açısıyla yapılan aktarmalar görülmekle birlikte insanları övmek için de aktarmalara yer verilmiştir.

alağanat: Kara alınlı örümcek kuşu (Lat. Lanius minor).

alağanat "Kendine kolay iş arayan, avare dolaşan kişi." (BAH I, 223).

arǵımaq: Küheylan.

arǵımaq "Çok hızlı hareket eden insanlar için kullanılır." (BAH I, 305).

arıslan: Aslan.

arıslan "Korku bilmeyen, gayretli kişi." (BAH I, 337); **arıslan yūrāklı** "Korku bilmeyen, bahadır kişi." (BAH 336).

arza: İki yaşına kadar annesini emen tay ya da buzağı.

arza "Şımarık." (BAH I, 305).

at

yūrk atı "İştenden kaçmayan, çok çalışan kişi." (BFH 144).

ayǵır: Aygır.

ayǵır "Kadınlara düşkün erkekler için kullanılır." (BAH I, 174).

ayıw: Ayı.

ayıw "Kaba davranışları olan, heybetli, güçlü kişi." (BAH I, 190).

baqa: Kurbağa.

baqa tamaq "Doymak bilmeyen kişiler için kullanılır." (BAH II, 94).

balıq

balıq kīwīk "Kilolu kadınlar için kullanılır." (BFH, 60).

bayǵūş: Baykuş.

bayǵūş "Tembel ve miskin kişi." (BAH II, 83).

bızaw: Buzağı.

bızaw "Yumuşak huylu kişiler için kullanılır."; **ujım bızawı** "Elinden iş gelmeyen kişi." (BAH II, 445).

bīsäy: Kedi.

bīsäy "Sessiz kişiler için kullanılır." (BAH II, 239); *mulla bīsäyī* "Dışarıdan çok düzenli ve iyi görünen, aslında aksi ve kötü olan kişiler için kullanılır." (BFH 242).

bītsä: Kene.

bītsä "Uyuşuk, tembel kişi." (BTH I, 137).

bürküt: Kartal.

bürküt "Güçlü ve cesur kişiler için söylenen söz."; *bürküt küzli* "Keskin ve zeki bakışlı."; *bürküt qarashı* "Keskin ve zeki bakışlı."; *bürküt tanaw* "Büyük, kemerli burun." (BAH II, 363).

bürsä: Pire.

ut bürsähi "Küçük boylu, çevik kişi." (BTH I, 165).

bürī: Kurt.

bürī "Kötü kişiler için söylenir." (BAH II, 431); *bürī awız* "Büyük ağızlı kişi." (BAH II, 431) *bürī awız* "Her şeye ağlayan çocuk." (BTH I, 183); *bürī awız* "Kötü haber veren kişi." (BFH, 89); *bürī azığı* "Öfkelenen biri, birini azarlamak için kullanır." (BAH II, 431); *bürī bawır* "Acımasız kişi." (BTH I, 124); *qart bürī* "Çok şey görmüş geçirmiş kişilere söylenir." (BTH I, 183).

duñgız: Domuz.

duñgız "Söz dinlemeyen, düzensiz kişiler için kullanılır." (BAH III, 450).

ätäs: Horoz.

ätäs "Her zaman kavga etmeye hazır olan kişiler için kullanılır."; *küzgü ütäs* "Gücünü göstermeye çalışanlar için kullanılır." (BTH II, 758).

harıq: Koyun.

harıq "Ahmak insanlar için kullanılır." (BTH II, 577); *qara harıq* "Düşüncesiz, cahil insan." (BFH 208).

hıyr: İnek.

hıyr awırıtı "Beceriksiz kişiler için kullanılır." (BTH II, 622).

hülük: Sülük.

hülük kīwīk "Zarif, uzun boylu."; *hıw hülügü* "Zarif, uzun boylu, kıvrak hareket eden." (BTH II, 601).

ılasın: Şahin.

ılasın "Yiğit, cesur kişi." (BTH II, 494).

ırlän: Tarla faresi.

ırlän urt "Avurtlarını sürekli şişiren kişi." (BTH I, 398).

işäk: Eşek.

işäk "Akılsız kişiler için kullanılır." (BAH III, 837).

ıt: Köpek.

it "Kötü kişiler için kullanılır."; **it** "Bir kişinin yaptığı iş karşısında etkilenince söylenen söz."; **it** "Canlı anlamında kullanılır."; **it baxıtlı** "Çok şanslı."; **it ürhizı** "Çok arsız, şımarık."; **it küttüwü** "Toplu hâlde dolaşan insanlar."; (BTH II, 727); **it küz** "Suratsız insan." (BTH I, 564); **it qayışı** "Vazgeçmeyen çok dayanıklı, düzenli kişi." (BTH I, 615); **it yänli** "Çok sabırlı." (BTH II, 727).

käzä: Keçi.

qır küzähı "Çok sert mizaca sahip kızlar için kullanılır." (BFH 231).

küpäş: Kaplumbağa.

küpäş äbäy "Cadı." (BAH IV, 683).

küsük: Köpek; köpek yavrusu.

küsük "Çocuklara sevgi sözü."; **küsük** "Patronuna hizmet edenlere veya birinin ardına takılana söylenir." (BAH IV, 705); **küsük kiyäw** "İç güveyi." (BAH IV, 705); **üyalı küsük** "Kötü olan, ferdi davranan akrabalar için kullanılır." (BAH IV, 705).

kübäk: Köpek.

üy kübägı "Hiçbir yere çıkmadan evde duran kişi için kullanılır." (BTH I, 559).

kübäläk: Kelebek.

kübäläk kīwık "Yavaş hareket eden, nazlı kızlar için kullanılır." (BAH IV, 757).

kürkä: Hindi.

kürkü "Övünen insanlar için kullanılır." (BAH IV, 849).

qarğa: Karga.

ala qarğa "Kendi akrabaları ya da grubu arasında bir özelliği ile diğerlerinden çok farklı olan kişi için kullanılır." (BFH, 27).

qünü: Uzun kahverengi tüylü, kısa ayaklı, yırtıcı bir hayvan; kutup porsuğu.

qünü "Obur; açgözlü." (BAH V, 457).

qürt: Kurt (Böcek).

qürt "Bir şeylere yapışıp bırakmayan kişilere söylenir."; **qürt** "Kötü kalpli kişiler için kullanılır."; **ağas qürtü** "Yerinde duramayan." (BAH I, 143); **küplü qürt** "Sıcak havada kalın giysiler giyene söylenir." (BAH V, 491); **yır qürtü** "Yerinde duramayan çocuk için kullanılır." (BAH V, 490); **yır qürtü** "Toprakla çok uğraşan kişiye denir." (BFH 117).

qüş: Kuş.

irıklı qüş "Yaptığı her işte başarılı kişi." (BAH V, 518); **üjmax qüşü** "Kesinlikle cennete gittiğine inanılan kişi (şehit veya çocuk) için kullanılır." (BFH, 247).

quy: Koyun.

quy küz "Büyük kahverengi göz." (BAH V, 541).

qüzgün: Kuzgun.

qüzgün "Açgözlü." (BAH V, 401).

quzı: Kuzu.

quzu küz "Büyük kahverengi göz." (BAH V, 539).

quyan: Tavşan.

quyan "Biletsiz yolcu."; **quyan** "Korkak."; **quyan irin** "Tavşan dudak; doğuştan üst dudak üstünde bulunan yarık." (BAH V, 644); **quyan yürüklü** "Korkak." (BAH V, 643); **qırqaq quyan** "Çok korkan kişi." (BFH 228).

maymıl: Maymun.

maymıl "Cilveli kişiler için kullanılır." (BTH I, 780).

şaqal: Çakal.

şaqal "Haşin insanlar için kullanılır." (BTH II, 643).

sayan: Çiyan.

sayan "Kötü, kaba kişi." (BTH II, 182).

şuñqar: Sungur.

şuñqar "Gayretli, cesur erkekler için kullanılır." (BTH II, 663).

susqa: Domuz.

susqa "Pis ve dağınık kişi; kadir kıymet bilmeyen kötü işler yapan kişiler için kullanılır." (BTH II, 244).

tawıq: Tavuk.

küşükkän tawıq "Miskin miskin duran kişilere söylenir."; **üy (kül) tawığı** "Evde durmayı seven kişi."; **tultırğan tawıq** "Şişman insan." (BTH II, 327); **tawıq baş** "Düşünemeyen, her şeye akli yetmeyen kişi." (BTH I, 125), **tawıq miyihî** "Hafızası zayıf kişiler için kullanılır." (BFH 268); **huqır tawıq** "Hiçbir şey bilmeyen, anlamayan kişi için kullanılır." (BFH, 310).

täkä: Teke.

qız tükä "Çift cinsiyetli kişi." (BTH II, 441).

tızıy: Arı.

tızıy "Çok ağlayan, ağlak kişi." (BTH II, 426).

tutıyğüş: Papağan.

tutıyğüş "Güzel kız." (BTH II, 417); **tuty quş** "Çok akıllı olmayan kadın ve kızlar için kullanılır." (BFH 287).

tülkü: Tilki.

tülkü "Hilekâr kişi."; **qart tülkü** "Hilekâr yaşlı insanlar için kullanılır." (BTH II, 384); **tülkü küz** "Keskin göz için kullanılır." (BTH I, 560).

yılan: Yılan.

yılan "Kötü, hilekâr kişiler için kullanılır." **yılan tilli** "Acı konuşan." (BAH IV, 202); **qara yılan** "Çok kibirli, kötü kişiler için kullanılır." (BFH 206).

yıränsä: Kızıl sarı renkli olan at.

yil tıymäs yıränsä "Öfkeli, söz götürmeyen kişi." (BTH I, 331).

yulbarıs: Kaplan. ĩ

yulbarış "Korku bilmeyen, cesur erkek." (BTH II, 768).

zıytım: Turna balığı.

zıytım "Ani ve hızla hareket eden kişi." (BAH II, 624).

1.3. Farklı Kavramlara Ad Olan Aktarmalar

Hayvan adlarıyla yapılan aktarmalar farklı kavramları karşılayan söz birimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Hayvanların renkleri, şekilleri ad aktarması ile kavramlara yeni adlar oluşturmuştur. Söz varlığında yer alan bu adlandırmalar sınıflandırılarak "Nesne Adı Olan Aktarmalar", "Hastalık Adı Olan Aktarmalar", "Kutlama, Bayram, Oyun Adı Olan Aktarmalar", "Desen, Kumaş vb. Adı Olanlar", "İnanç, Ritüel vb. Olanlar", "Ölçü, Şekil, Zaman vb. Kavramlara Ad Olanlar", "Organ Adı Ya Da Bir Bütünün Parçasını İfade Edenler", "Yemek, Yiyecek Adı Olanlar", "Renk İfade Eden Aktarmalar" başlıkları altında verilmiştir. Bu sınıflandırmaların dışında kalan yangın, çamur, belge, mektup, yıldız, kimyasal madde gibi adlandırmalar da "Çeşitli Adlandırmalar" başlığında değerlendirilmiştir.

1.3.1. Nesne Adı Olan Aktarmalar

at: At.

at "Buzda kaymak için yapılan ayakkabı, buz pateni." (BAH I, 359); *timir at* "Araba." (BFH, 280).

ayıw: Ayı.

ayıwbaş "Makara." (BAH I, 191); *ayıw yahağı* "Kurşun." (BAH I, 193).

kirpı: Kirpi.

kirpı "Dikenli tel." (BAH IV, 420).

küşük: Köpek; köpek yavrusu.

küşük küldük "Bebeğe giydirilen ilk gömlek." (BAH IV, 706).

qarğa: Karga.

qarğabürün "Kerpeten." (BAH V, 283); *qarğamürün* "Kandil." (BAH V, 285); *qarğamürün* "Tek taraflı kazma." (BAH V, 285).

qüş: Kuş.

qüştabak "Tahta tabak." (BAH V, 521).

quyan: Tavşan.

quyan arba "İki tekerlekli araba."; *quyan baltahı* "Küçük balta." (BAH V, 644).

qüzgün: Kuzgun.

qüzgün "Düşman uçakları için kullanılır." (BAH V, 401).

täkä: Teke.

qarttar täkähi "Dünürlerin kız istemeye geldiğinde yiyecek doldurarak getirdiği sandık." (BTH II, 441).

tırpı: Kirpi.

türpī "Annesini emen dananın ağzına geçirilen bir tür burunluk." (BTH II, 345).

yılan: Yılan.

yılanbawır salğı "Keskin tırpan." (BAH IV, 203).

1.3.2. Hastalık Adı Olan Aktarmalar

baqa: Kurbağa.

baqa hıwı "Kulağa kaçan su." (BAH II, 94); *baqa sirī* "Bir tür tüberküloz." (BAH II, 95); *baqaşış* "Kabakulak." (BAH II, 96); *baqa yanaq* "Bir tür tüberküloz." (BAH II, 96).

bürī: Kurt.

bürī twı "Soğuk alınca ağızda ve burunda kızarılarak oluşan sulu kabarıklık, uçuk." (BAH II, 437).

düyä: Deve.

düyä irin "Tavşan dudak, doğuştan üst dudaktaki yarık." (BAH III, 433).

it: Köpek.

it imsügi "Koltuk altında oluşan beze." (BTH II, 727).

käzä: Keçi.

käzä säsägi "Çiçek hastalığı türü." (BAH IV, 884).

quş: Kuş.

quş silsähi "Bir tür deri hastalığı." (BAH V, 520);

quyan: Tavşan.

quyan irin "Tavşan dudak; doğuştan üst dudak üstünde bulunan yarık." (BAH V, 644); *quyansıq* "Epilepsi türü." (BAH V, 645).

tawıq: Tavuk.

tawıq küz "Tavuk karası (Bir göz hastalığı)." (BTH II, 327).

yılan: Yılan.

yılanqaraq / *yılanqaraq* "Bir göz hastalığı." (BAH IV, 203); *yılanqaraq* "Dolama rahatsızlığı."; *yılanküz* "Parmaktaki çıban."; *yılan küzi* "Göz hastalığı." (BAH IV, 205).

1.3.3. Kutlama, Bayram, Oyun Adı Olan Aktarmalar

aygır: Aygır.

aygırtaş "Bir çocuk oyunu." (BAH I, 174).

ayıw: Ayı.

ayıw bayramı "Geleneksel bir bayram." (BAH I, 191); *ayıw tuyı* "Geleneksel bayram; bu bayramda ayı derisi giyilerek yapılan dansa da *ayıw bīyīwī* denilmektedir." (BAH I, 193).

it: Köpek.

it tuyı "Düzensiz eğlence." (BTH II, 727).

qarğa: Karga.

qarğa butqahı "Toprağa tohum atmadan önce baharın, kuşların gelişini kutlamak için yapılan bayram." (BAH V, 283).

qaż: Kaz.

qaż inähı "Çocuk oyunu." (BAH V, 88)

ügız: Öküz.

ügız yüzük "Bir çocuk oyunu." (BTH I, 432).

1.3.4. Desen, Kumaş vb. Adı Olanlar

bılan: Geyik.

bılan müğüzü "Kadınların giysilerindeki bir süsleme." (BAH II, 310).

bürı: Kurt.

bürı taban "Bir tür işleme." (BAH II, 436).

düyä: Deve.

düyä muyını "Süslemede kullanılan bir motif." (BAH III, 433).

qaż: Kaz.

qaż ayağı "Şalda kullanılan bir desen." (BAH V, 88).

qırmışqa: Karınca.

qırmışqa bil "Eşkenar dörtgen bir motif." (BAH V, 772).

yılan: Yılan.

yılanbawır küldäk "Parlak dokumadan elbise."; **yılanbawır tuqıma** "Siyah çizgili kumaş."; (BAH IV, 203).

1.3.5 İnanç, Ritüel vb. Olanlar

ayıw: Ayı.

ayıw balahı "Küçük çocuklara hamamda yıkanırken kullanılan ifade. Hap hap hap, ayıw balahı, bürı balahı. Ayıwzay ağay bul, bürıläy babay bul (Hop hop hop, ayı yavrusu, kurt yavrusu. Ayı gibi ağabey ol, kurt gibi dede ol)." (BAH I, 191); **ayıw küz** "Nazar değen çocuğa söylenir." (BAH I, 192); **ayıwğülaq** "İnanışa göre ayı ile insandan doğmuş olan kişi." (BAH I, 192).

bürı: Kurt.

bürı awızı "Kurdun derisinin kurutulmuş hâli. Bu derinin koruyucu ve temizleyici bir güce sahip olduğuna inanılır." (BAH II, 432).

qaż: Kaz.

qaż ültüğü "Çocuğa göz değmemesi için kıyafetine takılan pamuk parçası." (BFH, 198).

quş: Kuş.

quş "Ölen kişilerin ruhu." (BAH V, 518).

quyan: Tavşan.
quyan "Mitolojide kıtlık sembolü." (BAH V, 643).

tumırtqa: Ağaçkakan.
tumırtqa täwbähî "Gerçekleştirilmeyen tövbe için kullanılır." (BTH II, 410).

1.3.6. Ölçü, Şekil, Zaman vb. Kavramlara Ad Olanlar

at: At.
at küsü "Beygir gücü." (BAH I, 365).

bisäy: Kedi.
bisäy tükürügü "Çok küçük şeyler için kullanılır." (BAH II, 239).

it: Köpek.
it bütkühüz "Çok fazla."; *itkünü* "Zulüm ve şiddetin olduğu günler." (BTH II, 727); *it tubıgınan* "Çok." (BTH II, 727).

käkük: Guguk kuşu.
käkük ayı "Mayıs ayı." (BAH IV, 890).

qulan: Kula.
qulan taza "Çok taze." (BTH I, 771).

quş: Kuş.
quş bülgansıgı "Yağmurlu olan sonbahar günleri." (BAH V, 519).

quyan: Tavşan.
quyan ayı "Kış." (BAH V, 643).

türna: Turna
türna tubıgınan "Çok anlamında kullanılır."; *türna tubıgınan* "Sığ anlamında kullanılır." (BTH II, 372).

1.3.7. Organ Adı Ya Da Bir Bütünün Parçasını İfade Edenler

balıq: Balık.
balıq yanağı "Solungaç." (BAH II, 124).

bisäy: Kedi.
bisäy yiläk "Omurga kemiğinin içindeki yumuşak madde." (BAH II, 240).

bürî: Kurt.
bürîhuğar taramışı "Aşıl tendonu." (BAH II, 437).

käzä: Keçi.
käzä haqal "Sadece çenenin ucunda olan sakal." (BTH II, 565); *käzä mayı* "Omurga içindeki yumuşak doku." (BAH IV, 884).

ît: Köpek.
ît tîşî "Köpek dişi." (BTH II, 727)

ũzan: Çalı horozu.
ũzan kükäy "Çil." (BAH VI, 639).

ũkü: Baykuş.
ũkü "Bazı kuşların tepesindeki tüyler." (BAH VI, 834).

1.3.8. Yemek, Yiyecek Adı Olanlar

qüş: Kuş.
qüşbaş "Doğranmış et parçası." (BAH V, 519); **qüş tili** "Bir tür hamur tatlısı." (BAH V, 522);

quyan: Tavşan
quyan küstänäsî "Kırdan yemeden getirilen yiyecek." (BAH V, 644).

1.3.9. Renk İfade Eden Aktarmalar

qužgün: Kuzgun.
qužgün qara "Simsiyah." (BAH V, 401).

quyan: Tavşan.
quyan küzli "Kızarmış gözler için kullanılır." (BAH V, 644).

sısqan: Fare.
sısqan hurt "Sırtı siyah çizgili olan at donu için kullanılır." (BTH II, 269).

1.3.10. Çeşitli Adlandırmalar

aqquş: Kuğu.
aqquş yırı "Bir kişinin son eseri için kullanılır." (BAH I, 206).

baqa: Kurbağa.
baqabuq "Çamur." (BAH II, 94)

ätäs: Horoz.
qızıl ütäs "Yangın." (BTH II 758).

ît: Köpek.
ît algıhız "Kötü kıyafet." (BTH II, 727).

käzä: Keçi.
käzä bileti "Birinin işten kovulduğunu gösterir belge; kara liste." (BAH IV, 884).

kügärsîn: Güvercin.
kügärsîn hütü "İmkânsız olan hayal, bulunamayacak şeyler." (BAH IV, 763).

qarluğas: Kırlangıç.
qarluğas "Haber ve mektup anlamında kullanılır."; **birînsî qarluğas** "İlk kez başlayan olay veya durum." (BFH, 77).

qaz: Kaz.

qaz ayağı "Bir uruğun damgası."; **qaz yulu** "Samanyolu."; **qaz yulu** "Yığın." (BAH V, 91).

qırmışqa: Karınca.

qırmışqa kistolahı "Formik asit, karınca asidi."; **qırmışqa mayı** "Formik asit, karınca asidi." (BAH V, 773).

qürt: Kurt (böcek).

qürtbaş "Deniz kabuğu." (BAH V, 492); **küz qürtü** "Kıskanılacak bir şey." (BAH V, 491).

qüş: Kuş.

qüş yulu "Samanyolu." (BAH V, 523); **bäxıt qüşü** "Şans kaynağı olan şey." (BFH, 96); **küñıl qüşü** "İnsanı neşelendiren güzel hisler." (BFH, 191).

3. Hayvan Adlarıyla Kurulan Deyim Aktarmalarında Somutlaştırma

Aksan, deyimlerle ilgili olarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "*Deyimler bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası, maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan, dilbilim açısından olduğu kadar yazın ve halk bilim açısından da önemli sözlerdir. Ayrıca bu dil öğeleri her dilin iç yapısını, anlam özelliklerini de yansıtır. Bu nitelikleriyle deyimler, her dilin kendine özgü, başkalarından ayrılan bir yönünü oluşturur; bir dilin gerçekleri dile getirmedeki anlayış ve anlatış biçimini gösterir.*" (2013: 91).

Deyim aktarmalarının yaygın türlerinden biri olarak belirtilen "somutlaştırma", soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somutlaştırılarak daha güçlü ve daha canlı bir şekilde ifade edilmesi eğilimidir (Aksan 2009: 66). Türkçede de somutlaştırma örnekleri oldukça fazladır.

Başkurt Türkçesi söz varlığında da, hayvan adı geçen deyimler bulunmaktadır. Bu, Başkurt Türklerinin yaşam biçimleri ve kültürleriyle yakından ilgilidir. Hayvancılık geçim kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir ve doğayla yüzyıllardır iç içe yaşamış olan Başkurt Türkleri hayvanların hareketlerini gözlemlemiş bazen bir kızın yürüyüşünü, bazen sabırsız olan birinin tavrını ya da sözün çok uzatılmasını hayvan adlarının geçtiği deyimlerle ifade etmiştir. Başkurt Türklerinin maddi ve manevi kültürünü yansıtan sözlerden olan deyimlerden hayvan adları ile kurulu olanlar aşağıda verilmektedir.

at

at başınday "Çok büyük."; **at başınday altın tabıw** "Bir şey için gururlanmak."; **at kīwīk** "İri kemikli, heybetli"; **at kīwīk işlāw** "Yorulmak bilmeden çalışmak."; **at küzındäy** "Kendi değerinden daha düşük olan şeyler için kullanılır."; **at qülünlatıw** "Sözü uzatmak."; **at mīngändäy bulıw** "Çok gururlanmak."; **at yūtkän yır** "Her yer." (BAH I, 359); **at dağalağanda baqa bütün qıstırğan** "Önemli bir iş başarılı olduğunda o işe dahil olmaya çalışan bir kişiye ironik olarak söylenen söz." (BFH, 42).

ayıw: Ayı.

ayıw mayı hürtüw "Bir şeyi birinden habersiz almak."; **ayıw başı aşarżay bulıw** "Çok öfkelenmek."; **ayıwżan qasqan bürigü** "Bir durumdan kurtulup başka zor bir duruma düşmeyi ifade eder." (BAH I, 190); **ayıwğa quyıw** "Demet, deste." (BAH I, 191).

baqa: Kurbağa.

baqa hıwın sıǵartıw "Kulağa giren suyu zıplayarak çıkarmak." (BAH II, 94).

balıq: Balık.

balıq kīwīk "Çokluk bildirir."; *bīr balıq başın säynäw* "Her dönüşte bir şey söylemek."; *balıq hurpahu işiw* "Açlık çekmek." (BAH II, 123)

bīsäy: Kedi.

utqa (quzğa) başqan bīsäy kīwīk "Sabırsız, bir oraya bir buraya giden kişiler için kullanılır."; *it mīnän bīsäy kīwīk* "Kendi aralarında tartışan kişilere denir." (BTH I, 136); *aranan qara bīsäy ütew* "Dostluğun bozulması." (BFH, 34).

bīyä: Kısrak.

bīyäläy küzär "Bir kişiyi veya bir nesneyi çok küçük olarak tasvir etmek için kullanılır." (BFH, 74); *bīyü tärtägä tibiw* "Bir işte veya hayatta başarısızlığa uğrama." (BFH, 74).

bürī: Kurt.

bürī bawırı aşıǵan "Çok kötü kişi."; *bürī başı aşarżay bulıw* "Çok sinirlenmek."; *bürinän ürkkän hariq kütüwī* "Korkudan kaçışan kişiler için söylenir."; *bürihī ülüw* "Büyük bir başarıyla karşılaşma."; *istä bürilär ülüw* "Çok öfkelenmek."; *bürī awızınan ütkärıw* "Büyü ile tedavi etmek." (BAH II, 431-432); *ikī ayaqlı bürī* "Olumsuz özellikleri olan kişilere söylenen rencide edici söz." (BFH, 122).

duǵıǵız: Domuz.

duǵıǵızan bīr bürtük qıl "Cimri insanlar için kullanılır." (BTH I, 295).

düyä: Deve.

düyä qüyrüǵü yirgä tıygäs "İmkansız olan işler için alay etmekte kullanılır."; *düyä muynınan kākri* "Kötü yapılmış bir iş ya da yanlış söylenmiş bir söz için kullanılır."; *düyä üzünıy kākrihın bilmäy* "Kendi eksikliklerinin farkında olmayan kişiler için kullanılır."; *tüymäläyzi (inäläyzi) düyäläy itiw* "Bir şeyi ya da sözü abartmak." (BAH III, 432-433).

ätäs: Horoz.

qızıl ätäs qundırıw (yibärıw, üsürüw) "Yangın çıkarmak."; *qızıl ätüstän yalatıw* "Yangın çıkarmak." (BTH II, 758); *ätäs bulıp qısqırıw* "Gizlenmiş olan değerli eşyaların, paranın yerinin belli olması durumunda kullanılır." (BFH, 334); *ätäs lä yümürtqa hala* "İşleri hep rastgelip başarılı olan kişiler için kullanılır." (BFH, 334).

hıyır: İnek.

hıyır qüyrüǵu tıyiw "Yiyeceklerin bol olması."; *hıyır müǵüzünä ilir nemehı yuq* "Çok fakir." (BTH II, 622).

işäk: Eşek.

irtäǵihın işäk qayǵırtqan "Gamsız kişiler için kullanılır."; *işäknhıy işäk sumarın* "Bir işi bozan kişi için kullanılır."; *qartaya bilmägün qart işäk* "Yaşına uygun davranmayan yaşlı kişiler için kullanılır." (BTH I, 418).

it: Köpek.

awızınan sıqqandı it aşamaş "Seviyesiz sözler için kullanılır."; **bäyzän ısqınğan it kiwİK** "Şaşırılmış kişiler için kullanılır."; **itīm tip dä bilmäy** "Birini bir şey yerine koymamak."; **maylap taşlahañ da it aşamaş** "Yüzüne bakılmayacak kadar kötü şeyler için kullanılır."; **it küzi tütün bilmäs** "Hiç çekinmeyen, rahat kişiler için kullanılır."; **it kürmügändi kürİw** "Cefa çekmek."; **it itkä, it qüyruqqa** "Kendine verilen işi başka birine söyleyen için kullanılır."; **ittän kün kürİw** "Çok zorlu bir hayat geçirmek."; **it hıwın kiltİrİw** "İyice dövmek."; **it huğarıw** "Boş boş vakit geçirmek."; **it bulıw** "Çok yorulmak."; **it bälähän türgühüz** "Evin içi çok soğuk olduğunda kullanılır."; **it bälähİ mİnän** "Çok büyük bir zorluğu anlatmak için kullanılır."; **İnä yütqan it kiwİK** "Çok zayıf olan kişiler için kullanılır."; **it aşahın** "Öfkeyle razı olunmadığını anlatır."; **it ayağı qürtlağan saq** "Çok sıcak olan vakit."; **it ayağı qürtlağan yİr** "Çok kalabalık yer."; **it itİp** "Umursamamak."; **it kiwİK** "Çok."; **it awızına ağas tıgıp yürİw** "İşsiz dolaşmak." (BTH I, 93); **it bİlhİn** "Bir şeyi bilmek istememeyi ifade etmek için kullanılır." (BFH, 326); **ittän alıp itkä halıw** "Horlamak, rezil etmek." (BFH, 328); **itİ lā bİtİ lā** "Herkes." (BFH, 329); **it tİpkİhİ** "Birisi tarafından incitilmek."; **it tİrmüşü** "Zorluk içinde geçirilen hayat." (BTH II, 727); **qızıl it aşahın** "Haram mal ya da çok cimri birinin malı için kullanılır." (BFH, 229); **it İsnä harı may kİlİşmäy** "Zenginliğini faydalı işlerde kullanmayan kişileri kötülemek için kullanılır." (BFH, 329); **aq İttän bälähİ qara itkä** "Bir suç, suçsuz birine atıldığında söylenir." (BFH, 27).

käzä: Keçi.

käzä mayı sığarıw "Çok yorulmak."; **käzä tüküw** "Öfkelenmek." (BTH I, 588-589); **küzähİ artınan qalmaq** "Alınan, kırılan." (BFH, 195).

kügärsİN: Güvercin.

kügärsİN kiwİK gürläw "Güzel ve yavaş bir şekilde konuşmak; güzel bir şekilde yaşamak."; **par kügärsİndäy** "Güzel bir şekilde yaşamak."; **kügärsİN küzİndäy** "Büyük ve taze yiyecekler için kullanılır."; **kügärsİN hütü gİnä yuq** "Sofrada her şeyin olduğunu gösterir." (BTH I, 560).

kürkä: Hindi.

kürkä kiwİK qabarıw "Boş yere övünmek." (BAH IV, 849)

küsük: Köpek yavrusu.

küsü yİtkängä küsüktäy "Kendinden güçsüz birini yenerse söylenir." (BTH I, 550).

qarluğas: Kırılantıç.

qarluğas qanatı kiwİK (qanatınday) "Yay gibi kaşlar için kullanılır." (BTH I, 644).

qaz: Kaz.

qaz tİşİ kiwİK "Güzel yazı için kullanılır." (BAH V, 91); **qaz birİp İyİräk alıw** "Çok verip az alındığında kullanılır." (BFH, 198).

qülün: Bir yaşına kadar olan tay.

qülün halğan qula bİyäläy "Omuzlarını düşürerek, hâlsiz bir şekilde yürüyen kişilere söylenir." (BFH, 216); **qülün mayı İstİndä** "Hayatta zorluk yaşamamış olan gençlere söylenir." (BTH I, 673).

qürt: Kurt.

qürt saqqan kiwİK "Bir oraya bir buraya sebepsizce koşturanlara söylenir."; **qürtün qüştürİw** "Herkesin önünde birinin suçunu ifşa etmek." (BTH I, 684).

qūş: Kuş.

aşıl qūş ayağınan ilägä "Kendini üstün gören bir kişi zor duruma düştüğünde söylenir." (BFH, 40); *awız mīnän qūş tūtūw* "Becerikli, çalışkan kişiler için kullanılır."; *qara taşqa qūş qundırmaş kīšī* "Cesur kişiler için kullanılır."; *qūş kīwīk yūtīz* "Çevik kişiler için kullanılır."; *qūş kīwīk ūsūw* "Çevik kişiler için kullanılır."; *qūş ūsmaşlıq hıwıq* "Çok soğuk."; *qūştar ūsūp yitmäs yir* "Çok uzak."; *qūş tīlīndäy gīnä* "Çok kısa haber."; *qūş hūtū* "Bulunmayacak şeyler için kullanılır."; *qūş hūtū gīnä yuq* "Her şey var demektir."; *qūş tūnī qalqıw* "Tüylerin diken diken olması." (BAH V, 522).

quy: Koyun.

quy ūštünä turğay ūyalay "Çok zengin bir hayat için kullanılır." (BTH I, 692).

quyan: Tavşan.

arba mīnän quyan qıwıw "Onaylanmayan bir iş yapmak."; *atmağan quyanğa qažan aşıw* "Henüz olmamış bir iş için kullanılır."; *quyan qanı kīwīk* "Koyu kırmızı renkte (çay için)."; (BAH V, 643); *ikī quyan artınan kīwīw* "İki işi bir arada yapmaya çalışmak." (BFH, 123).

ūkü: Baykuş.

ūkü ūlūw "Cefa çekmek." (BAH VI, 834).

ürmäksī: Örümcek.

ürmäksīnän kürmäksī "Birbirlerinden bir şeyler görüp yapanlar için kullanılır." (BTH II, 497).

sāwkä: Ala karga.

qara sāwkä kīwīk "Çokluğu anlatmak için kullanılır." (BTH II, 288).

sībīn: Sinek.

baştan sībīn ūsūrūw "Suçsuz olduğunu ispatlamak, aklanmak."; *sībīndäy yän* "Bir şeyi küçültmek için kullanılır."; *sībīn kīwīk qırılıw* "Çok sayıda ölen olduğunda kullanılır."; *sībīn tīymäs sīr itir* "Dokununca ağlayan, feryat eden kişiler için kullanılır." (BTH II, 183).

susqa: Domuz.

susqanan bīr qıl "Olmayacağı düşünülen işten bir şey geldiğinde alınması gerektiğini belirtmek için kullanılır." (BFH, 244).

sısqan: Fare.

sısqan küzi kīwīk "Çok büyük olan ancak arada bir görünen (ateş, ışık gibi)."; *sısqanğa ūlīm, bīsäyğü külkü* "Birinden bir kötülük geldiğinde başka birinin yersiz şaka yapması durumunda söylenir." (BFH, 260).

tana: Dana.

tar yirgä tana başı "Toplanmış kişilerin yanına bir kişi daha geldiğinde söylenir." (BTH II, 309).

taraqan: Hamamböceği.

taraqan bulıw "Birilerinin arasına karışarak laflarına karışmak."; *taraqan bütü kīwīk* "Eğri büğrü yazılmış olan yazı." (BTH II, 315).

tawıq: Tavuk.

tawıq süplähä lä bütmäs "Çok ufak şeyler için kullanılır." (BTH II, 327); **tawıq küllür** "Kötü bir iş yapmaktan korumak için söylenir." (BFH, 268).

tay: Tay.

başqa tay tipmügän "Faydasız bir işle uğraşmamak gerektiğini anlatmak için kullanılır." (BTH I, 126); **tay mındırıw** "Uğurlamak." (BTH II, 297).

täkä: Teke.

Allanıq qaşqa täkähı "Çok kıymetli." (BFH, 30); **ikı täkä başı bır qazanğa hıymaw** "Anlaşarak yaşayamamak." (BFH, 124).

turğay: Serçe (Başkurt Türkçesinde serçenin türlerine ait 30 farklı adlandırma mevcuttur).

turğay başınday "Küçük bir şey büyütülerek anlatıldığında kullanılır." (BTH II, 415); **turğay tubıgıman** "Bir duruma öfkelenme veya şaşırma bildiren bir ünlem olan 'hay' anlamında kullanılır." (BTH II, 401).

türna

türnanan tüyaq, qırmasıqanan qıs "Çocuklara söylenen iyi bir dilek." (BFH, 283).

yılan

yır aştında yılan küyşägänın bilıw "Her şeyi bilenler için söylenir."; **yılan ayağın kişkän** "Hile ve kötülük yapmayı çok iyi bilenler için kullanılır."; **yılan bulıp uralıw** "Hileyle aldatmak."; **yılan saqqan kıwık** "Birden irkilince veya bağırınca kullanılır."; **yılan işı** "Kötü işler için kullanılır."; **quyında yılan aśraw** "Yanında olan kişinin kötü olduğunu fark etmek."; **yılanday tıldı sığarıw** "Kötü bir haber verme için kullanılır."; **yılan müğüzü alıw** "Şanslı olup zenginleşmek." (BTH I, 447).

SONUÇ

1. Başkurt Türkçesi, hayvan adları bakımından oldukça zengindir. Çalışmamızda Başkurt Türkçesi söz varlığından 91 farklı hayvan adına ait 423 aktarma belirlenmiştir. Bunlar karşıladığı kavramlar bakımından oldukça geniş bir görünüm arz etmektedir. Bu aktarmalarda bitki, hastalık, süsleme, motif adı, kimyasal terim, kutlama veya bayram adı, çocuk oyunu, doğa olayı, yağış türü, çıban, uçuk, renk, eşya gibi kavramların karşılandığı görülmektedir. Bunlardan en büyük bölümünü bitki adları oluşturmaktadır. 38 farklı hayvan adıyla 150 bitki adı tespit edilmiştir. Hayvan adlarından hayvan adına aktarma için 41, kimya için 2, organ adları için 8, yiyecek ve yemek adı olarak 3, renk için 3, nesne adı olarak 15, desen ve kumaş adı olarak 7, kutlamalar için 7, hastalık adı olarak 15, inanç ve ritüel için 8, ölçü ve şekil adı olarak 11, farklı kavramlar için 18, deyim aktarması için ise 135 aktarma bulunmaktadır.

2. Farklı başlıklar altında aktarma çeşidi oluşturma özelliğine göre bir değerlendirme yapıldığında en fazla çeşitlilik *quyan* (10) adında görülmektedir. Diğer hayvan adları şöyle sıralanmaktadır: *ıt* (9); *bürı, ayıw* (8), *yılan, qaz* (7); *at, bısäy, kızı* (6); *baqa, düyä, qarğa* (5); *täkä, sısqan, kürkä* (4); *balıq, aygır, tawıq, hıyır, qırmasıq, ätä, küsük kübäläk, küğärsın, qarluğas, kükük, duñgız, qulan, ügız, ükü* (3); *arıslan, qırt, küpäs, bayğuş, işäk, qılın, quy, quzi, quzgün, susqa, űzan, tülkü* (2), diğer hayvan adları ise sadece bir özelliği karşılayan

aktarmalarda karşımıza çıkmaktadır. Başkurt Türkleri yaşam alanlarında daha fazla karşılaştıkları hayvanların adlarıyla farklı kavramlara ad oluşturan aktarmalar yapmıştır.

3. En fazla aktarma yapılan hayvan adı *bürî*dir. *Bürî* 29 aktarmada görülmektedir. Başkurt mitolojisinde ve halk hekimliğinde önemli bir yere sahip olan *bürî* bitki adı, başka bir hayvana ad, inanç ve ritüellerde, doğadan insana yapılan aktarmalarda ve deyimlerin somutlaştırılmasında karşımıza çıkar. *Ayıw*, *yılan*, *bîsây* adlarıyla yapılan aktarma sayısı da fazladır.

4. Hayvan adları ile yapılan aktarmaları oluşturan kelimeler farklılık göstermektedir. Hayvana ait organ adı kullanılarak bitki, hastalık adı, doğadan insana aktarma vb ortaya çıkmıştır. *bîsây küzî*, *yılan küz*, *itküz*, *quyan qūlağı* gibi.

Benzetmeye dayalı olarak farklı bir kelime ile yapılan aktarmalar vardır. *baqa yîbâğı* "kurbağa ipeği" yani "yosun". İpek ile yosun arasındaki yumuşaklık ve incelik su içinde de yaşayabilen kurbağa arasında bağ kurulmuş ve yeni bir ad oluşmuştur.

Başka bir yiyecek adı ile bitki adları oluşmuştur. *bîsây ikmâğı*, *bürî yîläğı*, *bîyâ hütü*, *duñğız bîşmâğı* vb.

Genellikle hayvan adı oluşturan aktarmalarda başka bir hayvana ait ad kullanılmıştır. *ayıw kübäläk*, *yılanbalıq* gibi. Ancak *käkük tükürüğü*, *bîsây baş* gibi ikinci adın hayvan olmadığı aktarmalar da vardır.

5. Tespit ettiğimiz aktarmaların Türkiye Türkçesi karşılıklarında da bir hayvan adıyla yapılan aktarmalar bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi karşılığında da aynı hayvan adı olanlar:

Bitki adlarında; *arışlan qūyrüğü* "Aslan kuyruğu otu."; *bîsây bārämäsî* "Kediyağı bitkisi."; *bîsây bütnüğü* "Kedi nanesi bitkisi."; *bîsây kümäsî* "Kediyağı bitkisi."; *bürî tırnağı* "Kurt pençesi bitkisi."; *düyâ sänskägî* "Devedikeni."; *düyâ tubılğıhu* "Devedikeni."; *käzä müğüzü* "Keçi boynuzu."; *käzä talı* "Keçi söğüdü."; *käzä üläni* "Keçi sedefi bitkisi."; *kübäläk säskä* "Kelebek çiçeği."; *quyanqūlaq* "Tavşancıl otu bitkisi."; *quyan qūlağı* "Tavşankulağı bitkisi."; *quyantaban* "Tavşan ayağı bitkisi."; *yılan küpşähî* "Engerek otu.".

Hayvan adlarından hayvan adlarına yapılan aktarmalarda bu özellik daha azdır. Tespit ettiğimiz örnekler: *ayıwğürt* "Danaburnu, patates bahçelerinde sık rastlanan, toprağın içinde yaşayan, zararlı bir böcek türü (Lat. Gryllotalpa)."; *yılanbalıq* "Yılan balığı.".

Hastalık adlarında üç örnek tespit edilmiştir. Bunlar; *tawıq küz* "Tavuk karası (Bir göz hastalığı)."; *quyan irîn* "Tavşan dudak; doğuştan üst dudak üstünde bulunan yarık.". Bir de ölçü, miktar vb bildiren aktarmalarda *at küsü* "Beygir gücü." örneği vardır.

Türkiye Türkçesi karşılıkları farklı hayvan adı olan aktarmalar:

Bitki adlarındaki örnekler; *arışlan tırnağı* "Kurt ayağı bitkisi (Lat. Lycopus exaltatus)."; *bürî quzğalağı* "Kuzukulağı bitkisi."; *atqūlaq* "Kuzukulağı bitkisi."; *ayıw quzğalağı* "Kuzukulağı bitkisi."; *ayıw qūlağı* "Sığırkuyruğu bitkisi."; *ayıw taban* "Tavşan ayağı bitkisi (Lat. Davallia)."; *ayıwtaban* "Kurtboğan bitkisi (Lat. Acanitum)."; *düyâ ayağı* "Aslanpençesi bitkisi."; *qarğa küzî* "Köpek üzümü."; *qarğa mürünü* "Çayır turnagagası bitkisi."; *qaz quzğalağı* "Kuzukulağı bitkisi.".

Hastalık adında ise *düyâ irîn* "Tavşan dudak, doğuştan üst dudaktaki yarık." örneği bulunmaktadır.

6. Aktarmalarda imla önem kazanmaktadır. İmla özelliği ile aynı kelimelerden oluşup ayrı veya birleşik yazımdan kaynaklanan, farklı anlam özelliği kazanmış olanlar da bulunmaktadır. *ayıw taban* "Tavşan ayağı bitkisi (Lat. Davallia)."; *ayıwtaban* "Kurtboğan bitkisi (Lat. Acanitum)."

7. Aktarmayı oluşturan kelimelerdeki ses değişikliği *qargabürün* "Kerpeten.", *qargamürün* "Kandil."; *quyangūlaq* "Çır şalgamı bitkisi (Lat. Bunias orientalis).", *quyanqūlaq* "Tavşancıl otu bitkisi." örneklerinde olduğu gibi anlamı değiştirmektedir. Ses değişikliği olsa da *yılanğaraq / yılanqaraq* "Bir göz hastalığı." gibi anlamı değişmeyen aktarmalar da vardır.

8. Genellikle belirtisiz isim tamlaması ile aktarma yapılmıştır. *hıyır tili, ağas qürtü, kəzä haqalı, quyan baltahı, baqa hıwı* gibi. Sıfat tamlaması olanlar da bulunmaktadır. *bırınsı qarluğas, üyalı küsük, ultırğan tawıq gibi*. Ama daha çok hayvan adının bir sıfat olarak kabul edildiği sıfat tamlaması kuruluşunda tamlamalar vardır. *kəzä haqal, atbaş, düyä büjäk, sısqan hirt, tawıq küz vb.*

Tamlama farklılığı aktarmalarda anlamı çoğu zaman değiştirmektedir. *bıyähüt* "Sarı sütleğen.", *bıyä hütü* "Çin yıldızı anasonu (Lat. İllicium)."; *qargaküz* "Mührüsüleyman bitkisi.", *qarğa küzi* "Köpek üzümü."; *quyan qūlağı* "Tavşankulağı bitkisi.", *quyanqūlaq* "Tavşancıl otu bitkisi.". örneklerinde anlam değişirken *qulan qüyruq, qulan qüyruğu* "Kandıra otu." örneğinde aynı kalmaktadır.

9. Eş adlı (homonymy) olan aktarmalar da bulunmaktadır. Eş adlı olanlar *qarğa butqahı* "Çiçekli bir bitki türü (Lat. Geum).", *qarğa butqahı* "Toprağa tohum atmadan önce baharın, kuşların gelişini kutlamak için yapılan bayram."; *kürkəbaş* "Damkoruğu bitkisi."; *kürkəbaş* "Göz otu, kırlarda yetişen küçük çiçekli bir bitki." (BAH IV, 850). *kürkəbaş* "Dövüşken kuş." vb.

10. Eş anlamlı olan aktarmalar da bulunmaktadır. Genel olarak eş anlamlı kelimelerde birebir anlamın aynı olmadığı sadece anlam yakınlığı olabileceği ileri sürülmektedir. Ancak hayvan adlarıyla yapılan aktarmalarda aynı anlamı karşılayan eş anlamlı aktarmalar bulunmaktadır.

Farklı hayvan adlarıyla yapılan aktarmalarda eş anlamlılık:

Melek otu *ayıw küpşähı, ayıw qurayı, kəzä küymähı, it küpşähı, bürı tubığı, bılan küpşähı*; kuzukulağı bitkisi *atqūlaq, ayıw quzğalağı, bürı quzğalağı, qaz quzğalağı*; mührüsüleyman bitkisi *ayıw yımışı, qargaküz*; gümüş otu *baqa ülänı, qaz ülänı, qaz täpıyı*; tavşan ayağı bitkisi *ayıw taban, quyantaban*.

Aynı hayvan adıyla yapılan aktarmalarda eş anlamlılık:

Ebegümece *bısäy ayağı, bısäy bürsağı, bısäy hüzäbı, bısäy ikmäğı*; venüsçarığı bitkisi *käkük başmağı, käkük särmähı, käkük sitığı*; devedikeni *düyä sänskägı, düyä tubılğıhı*; sahil ayrığı bitkisi *quş, ikmäğı, quş kümäsi*.

11. Hayvan adlarından insana yapılan aktarmalarda çok anlamlılık görülmektedir. Hayvan adı temel anlamı dışında insanların hareketlerini ve kişilik özelliklerini anlatan anlamlar kazanmıştır. Bu ifadelerde genellikle olumsuz bakış açısıyla yapılan aktarmalardır. İnsanları övmek için kullanılanlar da bulunmaktadır.

12. Alıntı olan hayvan adların ile daha az aktarma bulunmaktadır. Ancak bazı aktarmaların kaynağı Rusçadır. Rusçadan alıntılanarak kullanılan örnekler de vardır.

13. Başkurt Türkçesinde sadece hayvan adlarıyla yapılan aktarmalar değil hayvanların organ ya da bölümlerine ait aktarmalar da oldukça zengindir. Örneğin, qanat adıyla *aqqanat* "yılan otu" (BAH I, 205), *qabıq qanat* "çok övünen" (BFH, 197); qüyruq ile *aqqüyruq* "nemli yerde yetişen bir bitki türü" (BTS I, 42), *qüyruğu bürğä tunğan* "Olumsuz bir işi birlikte yapan kişiler için kullanılır." (BFH, 212); *ikı qanat bür qüyruq* "Her şeye hazır olup ben diyerek öne çıkan kişi için kullanılır" (BFH, 123), *ayğūlaq* "solungaç" "*ayğūlaq tamğahı* "telif hakkını gösterir damga" (BAH I, 175); *müğüz* "boynuz" için *müğüz sıgarıw* "Olmayacak bir iş için çok

fazla çalışma" (BFH, 241) vb. Ayrıca toponimide (yer adları bilimi) hayvan adlarıyla oluşturulmuş yer adları bakımından da Başkurt Türkçesi zengindir. *Bürküt tawı*, *Bısäy tawı*, *Bürî tawı*, *Aqquştaw* gibi. Hayvan bilgisine ait olan aktarmalar ve toponimi de kullanılanlar ayrı çalışmaların konusu olabilir.

14. Hayvan adları veya söz varlığı içinde yer alan başka adlarla yapılan aktarmalar, Türk lehçelerinde anlambilim çalışmalarında mukayeseli olarak değerlendirilmeli ve Türk kültürünün üretici hayal gücündeki zenginlik ifade edilmelidir.

Kısaltmalar:

BTH: Başqurt Tiliñ Hüzligi I-II, 1993.

BAH: Başqurt Tiliñ Akademik Hüzligi (I-VI), 2012.

BFH: Başqurt Tiliñ Frazeologik Hüzligi, 2006.

KAYNAKÇA

Abik, Deniz. "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları". Cem Dilçin Armağanı I, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2009.

Agışev, İ. M.; vd. Başqurt Tiliñ Hüzligi I-II. Moskova: Rusya İlimler Akademisi Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, 1993.

Ähtämov, M.X. Xäzîrgi Başqurt Tili – Leksikologiya, Frazalogiya, Leksikografiya. Üfü: Başkurt Devlet Üniversitesi Yayınları, 2002.

Akalın, Şükrü Haluk; vd. Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akalın, Şükrü Haluk; vd. Yazım Kılavuzu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.

Aksan, Doğan. Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınları, 2009.

Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.

Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.

Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1982.

Aksan, Doğan. Türkçenin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013.

Aksan, Doğan. Türkçenin Sözcük Varlığı. Ankara: Engin Yayınları, 2006.

Baytop, Turhan. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Ercilasun, Ahmet, Akkoyunlu ve Ziyat. Kâşgarlı Mahmut Dîvânü Lügâti't-Türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Erdem, Melek. Modern Oğuz Türkçesinin Söz Varlığı. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Erdem, Melek. Türkmen Türkçesinde Metaforlar. Ankara: KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi 6, 2003.

Ergene, Oğuz. "Türkiye Türkçesinin Söz Varlığında Hayvan Adlarının Organ Adlarıyla Ya Da Vücut Bölümlerine İlişkin Adlarla Oluşturduğu Deyim Aktarması Örnekleri", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring, s. 319-365, 2014.

Guiraud, Pierre. Anlambilim. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 1999.

Xisamittinova, F. G. Başqurt Tiliñ Akademik Hüzligi (I-VI). Ufa: Kitap Yayınları, 2012.

İşbirzin, E. F.; vd. Başqurtsa-Russa Hüzlik. Moskova: "Digora", 1996.

Karaağaç, Günay. Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.

Kiyikbayev, J. F. Xäzîrgî Başqurt Tîlîniñ Leksikahı häm Frazeologiyahı. Ufa: Başkurt Devlet Üniversitesi Yayınları, 2002.

Lakoff, George ve Johnson, Mark. Metaforlar. Çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.

Lyons, John. Kuramsal Dilbilime Giriş. Çev. Ahmet Kocaman. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983.

Martinet, Andre. İşlevsel Genel Dilbilim. Çev. Berke Vardar. İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Mustafayev, E. M. ve Şçerbinin, V. G. Büyük Rusça-Türkçe Sözlük. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1996.

Özşahin, Murat. Başkurt Türkçesi Söz Varlığı. Yayınlanmamış doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Riceour, Paul. Zaman ve Anlatı: Bir, Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis. Çev. Mehmet Rifat Sema Rifat. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Uraksin, Z. F. Başqurt Tîlîniñ Frazeologik Hüzlîgî. Ufa: Kitap Yayınları, 2006.

Vardar, Berke, vd. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002.

Yaylagül, Özen. "Dîvânü Lûgâti't Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2006.

Zeynullina, F.D.; vd. Xäzîrgî Başqurt Tîlîniñ Añlatmalı Hüzlîgî, Ufa: Rusya İlimler Akademisi Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü, 2004.

DİZİNLER

Deyim Aktarması Yapılan Hayvan Adları Dizini

alağanat	duñgız
aqquş	düyä
arğımaq	harıq
arışlan	hıyır
arza	hülük
at	ılasın
atan	işäk
ätäs	ît
ayğır	käkük
ayıw	käzä
balıq	kîrpî
baqa	küpäş
barqıldaq	küşük
bayğuş	kübäk
bızaw	kübäläk
bisäy	kügärsîn
bîtsä	kürkä
bîyä	maymıl
būlan	qaban
bürküt	qarğa
bürsä	qarluğas
bürî	qaz
büzänä	qırmısqä

qūlan
qūlūn
qūnan
qūnū
qūralay
qūrt
qūş
quy
quyan
qūzǵūn
quzı
säwkä
sayan
sısqan
sībīn
susqa
şaqal
şūŋqar
täkä
tana
taraqan
tawıq

tay
tızıy
tırpı
tıyın
tūlkū
tumırtqa
tuqran
turgay
turna
tutıyǵūş
ūkū
ūyräk
ūzan
ügiz
ürmäksī
yabalaq
yılan
yılqı
yıransä
yulbarıs
yümran
zıytım

Deyim Aktarmaları Dizini

aǵas qūrtū
ala qarǵa
aqquş yırı
arışlan awızı
arışlan qūyrūǵū
arışlan tırnaǵı
arışlan yūrāklı
at bürsaǵı
at küsū
at tūyaǵı
atan ügiz
atbaş
atqūlaq
ayǵır ügiz
ayǵırtaş
ayıw balahı
ayıw balanı
ayıw bayramı
ayıw buranı
ayıw kamırı
ayıw kırmısqahı
ayıw küpşähı
ayıw kübäläk
ayıw küz
ayıw qūlaǵı

ayıw qurayı
ayıw qūzǵalaǵı
ayıw sıñırtkähı
ayıw taban
ayıw tuyı
ayıw yahaǵı
ayıw yıwahı
ayıw yılāǵı
ayıw yımışı
ayıwbaş
ayıwgūlaq
ayıwgūrt
ayıwtaban
bal qūrtū bürihı
balıq kīwık
balıq yanaǵı
baqa hıwı
baqa sirı
baqa tamaq
baqa täñkähı
baqa ülänı
baqa yanaq
baqa yapraǵı
baqa yıbāǵı
baqabuq

baqaşış
baqatal
barqıldaq hıwıǵı
bäxıt qūşū
bayǵūş ūkū
bayǵūş yabalaq
bırınsı qarluǵas
bısäy ayaǵı
bısäy bärämäsı
bısäy bürsaǵı
bısäy bütñüǵū
bısäy häzäbı
bısäy ikmäǵı
bısäy kăbâstähı
bısäy kümäsı
bısäy küzı
bısäy qūyrūǵū
bısäy tarıhı
bısäy tarmahı
bısäy tırnaǵı
bısäy tūkūrūǵū
bısäy yabalaq
bısäy yılāk
bısäybaş
bısäyǵūyrūq

bîsäygüz
 bîyâ hütlügänî
 bîyâ hüttü
 bülän küpşähî
 bülän müğüzü
 bülän mügî
 bürküt küzlî
 bürküt qaraşlı
 bürküt tanaw
 bürî awız
 bürî awızı
 bürî ayağı
 bürî bawır
 bürî ıwı
 bürî kākügî
 bürî qūzğalağı
 bürî sîyähî
 bürî taban
 bürî tırnağı
 bürî tubıǵı
 bürî yiläǵı
 bürî yimîşî
 bürî yükänî
 bürîbaşar
 bürîhuǵar taramışı
 büzänä qarsıǵahı
 büzänä quzağı
 büzänä tarıhı
 dıngız itî
 duǵız ayrawıǵı
 duǵız başmägî
 dūyâ ayağı
 dūyâ bîsänî
 dūyâ büjak
 dūyâ hıñırî
 dūyâ irin
 dūyâ muyını
 dūyâ qılǵanı
 dūyâ sänskägî
 dūyâ tubılǵıhı
 dūyâ ülänî
 harıq tubırsıǵı
 hıw hülügü
 hıyır awırwı
 hıyır tılı
 hıyırğüyrüq
 hülük kîwîk
 huqır sısqan
 huqır tākä
 huqır tawıq

irıklî qūş
 irlän urt
 it alabuǵa
 it algıhız
 it ärhîzî
 it balıǵı
 it bāxıtlî
 it bütkühhüz
 it imsäǵı
 it isäǵı
 it küpşähî
 it kütüwü
 it küz
 it muyılı
 it qaqlıhı
 it qaraǵatı
 it qayışı
 it sîyähî
 it tîşî
 it tubıǵınan
 it tuyı
 it yänlî
 it yiläǵı
 itbawırı
 itkünü
 itmürün
 itqūlaq
 kākük äşälsähî
 kākük ayı
 kākük başmaǵı
 kākük habını
 kākük qatahı
 kākük särmähî
 kākük säskähî
 kākük siŧigî
 kākük tubılǵıhı
 kākük tükürügü
 kākük üzün müğüzü
 kākük yimîşî
 kākükbaş
 kâzâ bileti
 kâzâ haqal
 kâzâ haqalı
 kâzâ kâbâstähî
 kâzâ küymähî
 kâzâ mayı
 kâzâ müğüzü
 kâzâ säsäǵı
 kâzâ talı
 kâzâ ülänî

kâzâ yıwahu
 küpâş äbây
 küpâş taraqan
 küplü qürt
 küsük kiyäw
 küsük küldäk
 küzgü ätäs
 kübäläk kîwîk
 kübäläk qar
 kübäläk säskä
 kügärsin büriǵı
 kügärsin hüttü
 kügärsin küzî
 kügärsin utı
 kük tākähî
 küñil qūşu
 kürkäbaş
 kürkäbaş
 küşakkän tawıq
 küz qürtü
 läpäk sısqan
 mulla bîsäyî
 qaban siñirtkähî
 qaban susqahı
 qara harıq
 qara yılan
 qarǵa buranı
 qarǵa butqahı
 qarǵa küzî
 qarǵa mürünü
 qarǵa quzağı
 qarǵa yıwahu
 qarǵabürün
 qarǵaküz
 qarǵamürün
 qarluǵas ülänî
 qarluǵas yıwahu
 qart bürî
 qart tülkü
 qarttar tākähî
 qaz ayağı
 qaz ayağı
 qaz bürsaǵı
 qaz inähî
 qaz quzğalağı
 qaz täpîyî
 qaz tîşî
 qaz ũltügü
 qaz ülänî
 qaz yıwahu

qaż yulı	quızı küz	yılanğaraq
qażayaq	quızı yawrın başaq	yılanqaraq
qażayaq bısän	quızı yawrın haзақ	yılanhabaq
qażbawır	särkäş tıyın	yılinküz
qır kázähı	sısqan bürüsü	yılantamır
qırmişqa ayıwı	sısqan hırt	yılantıl
qırmişqa bil	sısqanqüyürüq	yılanıybık
qırmişqa kistolahı	tawıq baş	yılqı bürsağı
qırmişqa mayı	tawıq küz	yıl tıymäs yıransä
qız tākä	tawıq miyihı	yır qürtü
qızıl ätäş	timır at	yük atı
qulan qüyürügü	tülkü küz	yümran üläni
qulan qüyürüq	tülküğüyrüq	
qulan tākä	tumırtqa balanı	
qulan taza	tumırtqa täwbähı	
qülünqüyürüq	tumırtqabaş	
qunan ügız	tuqranbaş	
quralay hıwıgı	türna tubıgınan	
qırqaq quyan	türna yılağı	
qürt ayıwı	tutıy quş	
qürt säskähı	ujım bızawı	
qürtbaş	üjmax quşü	
quş bülgansıgı	ükü yabalağı	
quş ikmägi	ükübaş kübäläk	
quş kümäsı	ultırğan tawıq	
quş silsähı	ut bürsähı	
quş tılı	üy / kül tawıgı	
quş ülüşü	üy kübägi	
quş yulı	üyalı küsük	
quşbaş	üyräkmürün	
quştapak	üyräktümşüq	
quy küz	üzan kükäy	
quyan arba	üzanqaş	
quyan ayı	ügız kügäwinı	
quyan baltahı	ügız küzi	
quyan irin	ügız yüzük	
quyan kăbistähı	yabalaq qar	
quyan kărişkahı	yılan başlı üläni	
quyan küpşähı	yılan ılasını	
quyan küstänäsı	yılan kışartki	
quyan küzi	yılan küpşähı	
quyan küzli	yılan küzi	
quyan mışarı	yılan quzağı	
quyan qulağı	yılan tarihı	
quyan yabalağı	yılan tılı	
quyan yüräklı	yılan üläni	
quyanğulaq	yılanbalıq	
quyanqulaq	yılanbawır küldäk	
quyantaban	yılanbawır salğı	
quzgün qara	yılanbawır tuqıma	

Somutlaştırma Yapılmış Olan Deyim Aktarmaları Dizini

Allanıñ qaşqa tākāhī
aq ittīn bālāhī qara itkā
aranan qara bīsāy ütīw
arba mīnān quyan qıwıw
aşıl quş ayağınan ilägä
at başınday
at başınday altın tabıw
at dağalağanda baqa bütün qıstırğan
at kīwīk
at kīwīk işlāw
at küzīndäy
at mīngändäy bulıw
at qülünlatıw
at yītkän yīr
ätäs bulıp qısqırıw
ätäsī lä yümürtqa hala
atmağan quyanğa qağan aşıw
awız mīnān quş tütüw
awızınan sıqqandı it aşamaş
ayıw başı aşarżay bulıw
ayıw mayı hürtüw
ayıwğa quyıw
ayıwżan qasqan bürīgä
balıq hurpahı işıw
balıq kīwīk
baqa hıwın sıgarıw
başqa tay tipmāgän
baştan sībīn üsürüw
bäyżän ısqınğan it kīwīk
bīr balıq başın säynäw
bīyä tärtägä tibīw
bīyäläy kăzăr
bürī awızınan ütärīw
bürī başı aşarżay bulıw
bürī bawırı aşagan
bürīhī ülüw
bürīnän ũrkkän harıq kütüwī
duñğızzan bīr bŭrtük qıl
düyä muyınınan kăkrī
düyä qŭyrŭgŭ yīrgä tīygäs
düyä ũzīnīñ kăkrīhīn bīlmäy

hıyır müğŭzŭnā ilir nemehī yuq

hıyır qŭyrŭgu tīyīw
ikī ayaqlı bürī
ikī quyan artınan kıwıw
ikī tākā başı bīr qazangä hıymaw
īnā yŭtqan it kīwīk
irtägīhīn işäk qayğırtqan
īstā bŭrīlär ũlüw
işkänhīñ işäk sumarın
it aşahın
it awızına ağas tıgıp yŭrŭw
it ayağı qŭrtlağan saq
it ayağı qŭrtlağan yīr
it bālāhī mīnān
it bāylāhāñ tŭrgŭhŭz
it bīlhīn
it bulıw
it hıwın kiltīrŭw
it huğarıw
it işīnā harı may kilışmäy
it itīp
it itkā, it qŭyrŭqqa
it kīwīk
it kürmägändī kürŭw
it küzī tŭtŭn bīlmäs
it mīnān bīsāy kīwīk
it tipkīhī
it tŭrmüşŭ
itī lä bītī lä
itīm tip dā bīlmäy
ittän alıp itkā halıw
ittän kŭn kürŭw
kăzä mayı sıgarıw
kăzä tŭkŭw
kăzähī artınan qalmay
kŭsŭ yītkängä kŭsŭktäy
kŭgärsīn hŭtŭ gīnā yuq
kŭgärsīn kīwīk gŭrlāw
kŭgärsīn küzīndäy
kŭrkä kīwīk qabarıw
maylap taşlahāñ da it aşamaş

par kügärsındäy
qara säwkä kîwîk
qara taşqa quş qundırmaş kîşî
qarluğas qanatı kîwîk (qanatınday)
qartaya bilmägän qart işäk
qaż birîp üyräk alıw
qaż tîşî kîwîk
qızıl ätäş qundırıw (yîbärîw, üsürüw)
qızıl ätästän yalatıw
qızıl ît aşahın
qülün halğan qūla bîyäläy
qülün mayı üştüñdä
qürt saqqan kîwîk
qürtün qūştürüw
qūş hütü
qūş hütü gînä yuq
qūş kîwîk üsüw
qūş kîwîk yîtîz
qūş tănî qalqıw
qūş tîlîndäy gînä
qūş üsmaşlıq hıwıq
qūştar üsüp yîtmäş yîr
quy üştünä turgay üyalay
quyan qanı kîwîk
quyında yılan aşraw

sısqan küzi kîwîk
sısqanğa ülim, bîsäygä külkü
sîbîn kîwîk qırılıw
sîbîn tiymäş sîr itîr
sîbîndäy yän
susqanan bîr qıl
tar yîrgä tana başı
taraqan bulıw
tawıq süplähä lä bütmäş
tay mîndîrîw
turgay başınday
turgay tubıgınan
türnanan tūyaq, qırmısqanan qūş
tūymäläyzi (îñäläyzi) düyäläy itîw
ükü ülüw
utqa (quzğa) başqan bîsäy kîwîk
ürmäksînan kürmäksî
yılan ayağın kişkän
yılan bulıp uralıw
yılan işî
yılan müğüzü alıw
yılan saqqan kîwîk
yılantay tildî sığarıw
yîr aştında yılan küyşägänîñ bîlîw

METAPHOR TRANSFERS OF ANIMAL NAMES IN BASHKIR TURKIC

Nigâr KALKAN

Abstract

Regarded as one of the fundamental characteristics of language by many linguists and partaking at the very front of factors that create polysemy are transfers of meaning. Transfers that are approached since old rhetorical studies as part of strong figures of speech, which provide impressive expression, are shaped in line with society's characteristics and trends. Transfers, which provide the word with a large number of meanings, are evaluated under the titles "Metaphor transfer" and "Name transfer". Metaphor transfer, name transfer are ways to transfer the mental imageries of language. The most common type of transfers in every language is metaphor transfer or metaphor. Name transfer is besides being psycholinguistic and a gradually comprehension of fact also a rhetorical skill. This study evaluates the transfers related to animal names of one of the Turkish dialects, the Bashkir Turkish, which has a strong expression in terms of nature and the concrete. The name transfer, which is defined as the explaining of a concept with a related or another linked concept, is defined as "metonimiya" in the Bashkir Turkish grammar. "Metonimiya", which is also evaluated as different naming or name change, counts as the shortest way for naming. In the grammar of Bashkir Turkish the metaphor transfer however is approached within polysemy under a sub-heading called "metafora" and evaluated in three groups, which are: "atama metaforlar (naming metaphors)", obrazlı metaforalar (living metaphors)", "individual-sitilistik metaforalar (individual metaphors)". The innovation in transfers is based on the production of something new with semantic clarity (relevance) by using a non-specific (non-eligible) characterization path. As long as we recognize the habitual use of the word and thereby the incompatibility (mismatch) demonstrated at the level of the literal interpretation of the sentence while passing through new semantic clarity and in a sense through its semantic depth, transfers will always stay alive. Semantic novelty can be connected to the imagination of the producer. The emergence of a new semantic clarity in transfers, beautifully shows what imagination, produced according to rules may be. When the Bashkir Turks, who express the plant known as honeysuckle "ayıw balanı (bear plant)", long plants without flower "quyan qılaq (rabbit ear)" and to beat around the bush "at qülünlatıw (to birth a horse)", and their imaginative transfers about animals are evaluated, we can see an emerging richness, which is also an indication of the richness of the cultural structure of society.

Keywords: Bashkir Turkic, name transfer, metaphor, vocabulary, animal names